

УДК 930.25:001.4

І. Б. МАТЯШ*

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ АРХІВОЗНАВСТВА

У статті досліджується виникнення та еволюція ключових понять архівознавства: “архів”, “архівний фонд”, “Національний архівний фонд”, “архівний документ”; полісемія цих термінів, а також їх трактування представниками різних наукових шкіл та наукових напрямів.

Ключові слова: дефініції термінів; архівознавчі терміносистеми; міжнародні словники архівної термінології.

Понятійний апарат архівної науки¹, матеріалізований в архівній термінології², досить розгалужений і достатньо динамічний: у процесі його розвитку застарілі поняття витісняються новими (в умовах термінологічної нестачі з появою нових понять відбувається термінотворення як засіб закріплення їх знакової форми паралельно з набуттям “статусу” термінів-архаїзмів тими, що вийшли з актуального репертуару термінології), окремі – з осучасненням завдань архівів, появою нових способів фіксації та передавання документної інформації, зберігання документів, наповнюють новим змістом; розширення міждисциплінарних зв’язків зумовлює термінологічні запозичення та адаптування їх в архівознавстві (засвоєння термінів з інших термінологій, т. зв. залучених термінів); поглиблення міжнародних зв’язків архівістів спричинює запозичення з іншомовних термінологій та корелювання дефініцій, що сприяє збагаченню архівознавчих терміносистем різних країн, уніфікації термінів та оптимізації міжнародної професійної комунікації. Зміни в науковій термінології відображають розвиток знань про об’єкт дослідження, фіксують поступ наукових пошуків. У цьому контексті показові еквівалентні терміни, що називають основні спеціальні поняття архівної науки, притаманні терміносистемам практично всіх країн. Йдеться, зокрема, про терміни: “архів”, “фонд”, “архівний документ”, “довідковий апарат”, які не лише “живуть” самі, а й зумовлюють утворення нових термінів і понять, як, наприклад, “бізнес-архів”, “усні архіви”, “технотронні архіви”, “архівний фонд”, “національний

* *Матяш Ірина Борисівна* – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, перший заступник Голови Державного комітету архівів України.

архівний фонд”, “спільна архівна спадщина”, “електронний архівний документ” тощо.

У зарубіжній та українській історіографії архівознавства достатньо уваги приділено (як у історичному, так і у практичному аспектах) одному з ключових понять архівознавства – “архів”. Етимологію терміну традиційно пов’язують з лат. “Archium” чи “Archivum” – спеціальне сховище актів/документів/рукописів в установі (за Іваном Андреєвським – “письмохранилище”³, за Віктором Романовським – “письмосхованка”⁴). Як зазначав польський учений Адольф Павінський у 1891 р., цей латинізм “затримався майже в усіх європейських мовах”⁵ (для порівняння: англ. Archives, фр. Archives, нім. Archiv, італ. Archivio, ісп. Archivo, польськ. Archiwum). Більшість архівознавців вважає, що в свою чергу він походить від грецьк. “Αρχεῖον” (“Archeion”) в значенні “урядова палата, місце перебування влади, присутнє місце, ратуша”. Деякі дослідники виводять його і від слова грецького “Archaion”, тобто “старожитності, все старе, що збереглося” (німецький архівознавець Франц Леєр⁶, російський вчений Іван Андреєвський⁷, українець Віктор Романовський⁸ та ін.). Переконливою є версія щодо походження цього терміну від давньогрецького “arche” – початок, першооснова, ознака верховенства, межа⁹, яке стало основою для слів “archaios” (давній – тобто те, що належить до витоків, початків) та “archein” (бути першим, починати, очолювати; найвищий ступінь чогось). Вважають, що саме від основи другого слова утворилося давньогрецьке слово “Archeion”, а пізніше – латинське “Archium” (“Archivum”). Як похідне від “arche” воно вказувало на місце перебування влади, тобто на установи, що були місцем зібрання представників влади¹⁰. Оскільки сховища створювалися саме в таких місцях, то словом “архів” стали називати державні актосховища.

Переважно термін “архів” розглядають як полісемічний (багато-значний, термін-полісем), тобто такий, за знаковою стороною якого закріплено більше одного поняття¹¹, хоч кількість значень/понять, констатованих різними дослідниками та зафіксованих у архівних термінологічних словниках, варіюється. При цьому помітні й деякі відмінності дефініцій, зумовлені національними особливостями формування терміносистем.

Так, автор статті про архіви в енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза і С. Я. Ефрона (1890) І. Ю. Андреєвський розрізняв два значення терміну “архів”: а) “хранилища бумаг, документов и дел”, “установление, устраивающееся для хранения письменных документов”¹²; б) “... название различных сборников и повременных изданий, имеющих целью собирать сведения о различных документах, а иногда и вообще о данных науки. ... “Архив историко-юридических сведений, относящихся до России”, узд. Калачовым, его же “Архив исторических и прак-

тических сведений, относящихся до России”, “Архив Белорусский” Григоровича, “Архив северный”, “Архив югозападной России”, “Русский Архив” и т. п.”¹³. При цьому він наголошував, що основним є перше значення. Друге, очевидно, було похідним і утвореним шляхом метонімічного переносу з основного значення як типовий приклад полісемії. На інші значення терміну “архів” І. Ю. Андрєєвський не вказував.

У французькій професійній лексиці термін “архів” часто використовується в множині як “архіви” (фр. Archives). На думку професора Національної школи хартій у Парижі та почесного доктора РДГУ в Москві Бруно Дельмаса, в такій формі він означає всі документи, папери, акти, отримані або створені фізичною або юридичною особою в процесі своєї діяльності, які можуть слугувати як юридичний доказ або як пам’ять. Оскільки ці документи стосуються життя такої особи, вони не існують відособлено і зазвичай не зберігаються окремо, лише з іншими аналогічними документами, об’єднаними за хронологічним принципом¹⁴. У підготовленому під керівництвом цього вченого архівному словнику (“Dictionnaire des archives”, 1991)¹⁵ термін “архіви” має три значення: а) сукупність документів незалежно від дати створення, форми і матеріального носія, створених або отриманих фізичною чи юридичною особою, або будь-якою службою, державним або приватним підприємством, в процесі їхньої діяльності; б) установа, відповідальна за контроль і збереженість поточних архівів, зберігання або контроль за збереженістю громадською або приватною організацією, що є результатом її діяльності, проміжних архівів, зберігання, упорядкування, класифікацію, описування та використання остаточних архівів; в) будинок або приміщення, де зберігаються архіви. Існує й подвійне тлумачення терміну: а) як фонд або фонди установи або особи; б) приміщення, де зберігаються ці фонди або групи фондів¹⁶. У французькому архівному законі (1979) детальна дефініція тлумачить перше значення як “сукупність документів, незалежно від дати, форми, матеріальної основи, створених або отриманих будь-якою фізичною або юридичною особою, а також будь-якою службою, або приватною установою у процесі їхньої діяльності”¹⁷. Аналогічне визначення можна знайти в працях відомих архівознавців (Ж. Фавьє, М. Кетан та ін.): “сукупність отриманих або створених фізичною чи юридичною особою, громадською або приватною організацією, що є результатом її діяльності, організована відповідно до неї і зберігається з урахуванням її можливого використання”¹⁸.

Польський словник архівних термінів (“Polski słownik atchiwalny”, 1974) містить чотири значення терміну “архів” (польськ. Archiwum): 1) установа адміністративного або наукового характеру, призначенням якої є формування, придбання, опрацювання, тривале зберігання і забезпечення доступності архівних документів, яка займається підготов-

кою до видання описів, виписів, витягів та копій документів, а також публікацією джерел та архівних посібників, проведенням досліджень у галузі архівістики; 2) підрозділ установи, створений з метою приймання, зберігання, упорядкування та забезпечення збереженості архівних документів цієї установи... 3) будинок чи приміщення архіву; 4) сукупність документів / архівне зібрання, яке виникло в діяльності уряду, установи, організації, особливо роду, родини або фізичної особи¹⁹.

У Міжнародному словнику архівної термінології (“*Dictionary of Archival Terminology*”, 1984) зафіксовано три подібні значення: 1) закінчені діловодствам документи, які зберігаються (після або без жодного відбору) відповідальними за їх створення, їх правонаступниками для власного використання або відповідними архівами з огляду на архівну цінність цих документів; 2) інституція (установа), відповідальна за збирання, зберігання та використання документів; 3) будівля або частина будівлі, у якій архіви зберігаються та є доступними для використання²⁰. Колізія щодо таких визначень полягає в тому, що перше значення у французькому і міжнародному варіанті та четверте в польському збігається зі значенням поняття “фонд” в першому випадку та “архівні матеріали” в другому.

Російський історик архівної справи Є. В. Старостін пропонує ще ширший спектр значень: а) спеціалізована установа, що забезпечує потреби суспільства у ретроспективній інформації через архівні документи, організує їх зберігання та використання; б) архівна установа чи структурний підрозділ установи, організації, підприємства, що здійснюють приймання і зберігання архівних документів в інтересах користувачів; в) інформаційна система: організаційно-упорядкована сукупність архівних фондів, колекцій, документів, створюваних і використовуваних інформаційних технологій, довідкового апарату, баз даних; г) сукупність опублікованих відомостей з тих чи ін. галузей знань (архів соціології, архів історії науки і техніки)²¹.

Проте серед архівознавців різних країн у різні часи була достатньо поширена й думка, що цьому терміну притаманна моносемія, зафіксована в його ключовому значенні, яка полягає в називанні місця/приміщення для зберігання документів та організації користування ним. Саме так формулювали свої погляди щодо цього поняття в різні часи В. М. Татищев²² (“место такое, где государственные письма нужные яко тайне, тако и явне хранятся”²³), автор одного з перших російських підручників з архівознавства А. П. Воронов (“особое учреждение для хранения письменных актов и, вообще бумаг, имеющих какое-либо историко-юридическое значение”)²⁴, автор першого українського підручника з архівознавства В. О. Романовський (“місце схованки документів офіційного походження, або, принаймні, ділового характеру, де ці документи зберігаються в певному порядку, з метою наукового

або практичного їх використання”²⁵), видатний український архівознавець В. І. Веретенников (“науково-організована установа, місце, той будинок, який пристосовано для збереження архівних матеріалів”)²⁶ та ін. Подібне визначення зафіксовано в “Словаре современной архивной терминологии социалистических стран” (1978): “учреждение (или структурная часть организации), осуществляющее прием, хранение документов и организующее их использование в политических, научных, народнохозяйственных, социальных, культурных и др. целях”²⁷. При цьому в передмові до словника вказано на інші значення терміну, що побутують серед науковців та в суспільстві: а) установа, що займається зберіганням, систематизацією і описуванням документів; б) комплекс документів установи або особи; в) назва спеціальних видань, де публікуються історичні документи; г) будівля, приміщення, де зберігаються архіви²⁸.

Натомість моносемія терміну “архів” у Великій Британії та Північній Америці пов’язана з іншим значенням. Так, один із патріархів англійської архівістики Хіларі Дженкінсон у своїй праці “Настанови для архівної адміністрації з включенням проблем архівів війни і створення архівів” (“A Manual of Archive Administration, including the problems of war-archives and archive-making”, 1922)²⁹ тлумачив архіви як сукупність документів (матеріалів) державної чи громадської установи, що перебувають на зберіганні у спеціально призначених для того осіб, і вважав їх “відомчою пам’яттю” для державних службовців. Навіть створена 1838 р. в Лондоні установа для зберігання архівних документів національного значення і масштабу – “The Public Record Office” – не містила слова “архів”. В американському архівознавстві архів також розумівся як сукупність завершених діловодством документів, що зберігаються з огляду на їхню постійну архівну цінність і означався словом “записи” (англ. records), що поширювалося й на поняття “сховище”. Особливість використання терміну “архів” в американському архівознавстві пов’язана з відсутністю стародавніх текстів у сховищах США – країни іммігрантів, без глибоких історичних традицій – та логічною заміною його терміном “records” як таким, що відображає записи історичних подій і фактів нової доби, існування нової цивілізації. Застосування форми множини – “записи”, як влучно зазначила російська дослідниця Д. М. Хубова, зумовлено специфікою “становлення історичного знання та історичної науки суспільства, що фіксує свою сучасність”³⁰.

Таким чином, на формування змісту поняття “архів” мали очевидний вплив історичні умови та національна специфіка окремих країн та регіонів. З часом у процесі створення міжнародних словників архівної термінології обговорювалося питання про необхідність однозначних дефініцій термінів. Однак не можна не визнати слушність висловленої наприкінці 1980-х років думки авторитетного російського філолога й

термінознавця Е. І. Хан-Піри про те, що “в пределах архивной терминологии этот термин в норме однозначен. А за пределами архивной терминологии? Тут он по-прежнему многозначен”³¹.

Історія розвитку поняття свідчить, що термін для його називання (його знакова форма) виник значно пізніше за саме поняття і в процесі суспільного та наукового обігу поступово набував нових значень. Як справедливо зазначав відомий французький учений Бруно Дельмас, “архіви є такими ж старими, як і рукописи, але вони не були організовані в той час, як у державах розвивалась агрокультура та торгівля, та відбувалося становлення адміністративних, економічних та соціальних правил. Це тільки означає необхідне, продовжуване та кодифіковане використання рукописів (Месопотамія, Єгипет, Греція, Стародавній Рим, Християнське або Мусульманське середньовіччя та інш.)... Від самого початку створення архівів існувала проблема зберігання доказів подій та речей”³².

Саме з цією метою (з огляду на їхнє юридичне значення як місць зберігання актів, що забезпечують права держави, громадських установ і приватних осіб) засновувалися перші сховища документів у країнах Сходу та Стародавній Греції, де їх іще не називали словом “архів”. Історики архівної справи вважають, що її витоки сягають стародавніх цивілізацій. “З незапам’ятних часів у всіх народів, що досягли вже певного ступіня розвитку, існували схованки стародавніх актів офіційного походження”, – зазначав В. О. Романовський³³. Не суперечить цьому твердженню й думка проф. Є. В. Старостіна про те, що “всесвітня історія архівів розпочалася ще до нашої ери й сягає періоду “пиктографічної писемності”³⁴. На користь таких висновків свідчать знайдені в різні часи в різних країнах залишки пра-архівів. Так, у районі колишньої Месопотамії (грец.: Μεσολοταμία, земля між ріками, територія сучасного Іраку й Сирії між річками Тигр та Євфрат), де понад 5 тис. років тому існували такі міста-держави, як Ур, Урук, Лагаш, Шумер, Агад, Вавилон, Елам, учені виявили глиняні клинописні таблички з офіційними текстами і літературними творами, які зберігалися у спеціальних сховищах й “пережили” своїх утворювачів і власників на тисячоліття. До найвідоміших стародавніх сховищ документів належить шумерський храмовий архів у місті Лагаші доби III династії Ура, де в споруджених у різні часи трьох підземних сховищах зберігалися глиняні таблички з текстами господарського та релігійного характеру³⁵. Сенсаційними знахідками свого часу були й Тель(Ель)-Амарнський архів єгипетського фараона Ехнатона (Аменхотепа IV)³⁶ (виявлені під час розкопок 1885–1888 рр. на правому березі Нілу, в колишній Амарні (Тель/Ель-Амарні), на місці резиденції фараона, 358 документів, створених вавилонським клинописом на глиняних табличках, оснащених алебастровими етикетками для полегшення пошуку – дипломатичне листування фараонів

XVIII династії – Аменхотепа III та його сина Аменхотепа IV (середина II тис. до н.е.) з сірійськими і палестинськими князями та вавилонськими і митаннійськими царями, угода єгипетського фараона Рамзеса II з царем хеттів Хаттушилем III, укладена 1296 р. до н. е. в Палестині³⁷) та архів хетського царя Суппілуліуми в Каппадокії, де було виявлено на початку XX ст. під час розкопок палацового архіву міста Хаттушаш (столиці держави хетів)³⁸ поблизу турецького селища Богаз-Кьой, неподалік сучасної Анкари, 20 000 табличок (у тому числі й уривки епосу про Гільгамеша³⁹).

Давньогрецька цивілізація залишила згадки про зберігання важливих документів у храмах. Зокрема, збереглися докази існування такого сховища у святилищі Аполлона в Дельфах, де під наглядом жреців у скринях зберігалися вислови оракулів, викарбувані на табличках, обтягнутих шкірою⁴⁰. Сховища створювали і в урядових установах. Проте, що греки уважно ставилися до охорони офіційних актів і документів, згадував ще Цицерон у діалозі “Про закони”: “Зберігання записів законів у нас немає; тому закони у нас такі, яких бажають наші прислужники: ми запитуємо про них у наших діловодів, але офіційних записів, завірених у архівах, не маємо. Греки опікувалися цим більше: вони обирали “номофілаків” (зберігачів законів), і вони доглядали не лише записи (це робилося і в часи наших предків), але й стежили за вчинками людей, яких вони змушували виконувати закони”⁴¹. Серед найвідоміших давньогрецьких актосховищ – афінський Метроон, у храмі Великої Матері Богів Кібели (перша половина IV ст. до н.е.), де було зосереджено всі державні акти, зберігалися офіційні примірники творів великих трагіків Есхіла, Софокла та Еврипіда (останні – з ініціативи оратора Лікурга задля забезпечення від самовільних змін і псування з боку акторів), а також приватні документи, що мали особливе значення і суспільний інтерес⁴². Метроон відігравав роль центрального державного архіву Аттики, однак саме терміном “архів” греки ще не послуговувалися. Більше того, у творах ораторів (Демосфена, Лікурга, Есхіна та ін.) для означення будь-якого сховища для писемних матеріалів використовувалося саме слово “Метроон”⁴³. Відомий польський архівознавець Станіслав Пташицький зазначав, що саме “як ремінісценція того метроону”⁴⁴ постала назва “метрика” як активний компонент професійної термінології.

Виникнення терміну “архів” відносять до I ст. до н.е. Він став загальноживаним для позначення місця зберігання документів державного значення і функціонував паралельно з термінами “документосховище” (лат. “grammatophilakion”) (III ст. до н. е.) та “актосховище” (лат. “chartophilakion”) (часи Візантійської імперії⁴⁵).

У Стародавньому Римі документи офіційного походження також спершу зберігалися в храмах. Наприклад, архів вищої колегії жреців-

понтіфіків зберігався в храмах Юпітера Капітолійського та Юнони, архів жреців-феціалів, що виконували важливі функції в процедурах, пов'язаних із міжнародними зносинами, а згодом складали і зберігали міжнародні угоди – у храмі богині вірності Фідес на Капітолії (згорів у 88 р. н. е)⁴⁶, поблизу храму Юпітера. У храмі Сатурна, неподалік приміщення Сенату, документи відкладалися у скарбниці разом із матеріальними цінностями, що й зумовило назву такого сховища – “Ерарій” (лат. *Aerarium*), тобто “скарбниця”. Ця назва в II ст. н.е. закріпилася за архівом при Сенаті й побутувала деякий час саме як аналог сучасного поняття про архів. Ерарій в розумінні римлян був установою, де зберігалися державні акти й інші офіційні документи, і яка надавала можливість вивчати, копіювати та публікувати документи. Сюди надходили документи Сенату (протоколи засідань, проекти законів із коментарями, записи рішень, затверджені декрети тощо), було перенесено з храму богині Фідес оригінали угод Риму з іноземними державами, а також передавали найважливіші документи інших установ та посадових осіб (цензорські списки, матеріали щодо виборів магістратів та вотування законів, звіти посадових осіб про управління сенатськими провінціями тощо)⁴⁷. Тим самим “ерарій” при Сенаті набув значення найважливішого архіву державної влади Римської республіки періоду її розквіту, став, за визначенням Г. В. Церетелі⁴⁸ “первым ядром всех последующих Архивов Рима”⁴⁹. Зі збільшенням складу документів архіву виникла необхідність в новому спеціально обладнаному приміщенні. Його було побудовано в 78 році до н. е., а “ерарій” змінив назву на “табулярій” (лат. *Tabularium*), тобто “приміщення для дощок (лат. *Tabula*), у тому числі й дощочок для письма”⁵⁰, яка точніше відображала функції та завдання установи й існувала до V ст. н. е. Крім державного “табулярія”, практично в усіх багатих будинках існували спеціальні кімнати поряд із атрієм⁵¹ для зберігання родинних архівів – табулінуми (лат. *Tabulinum*). Документи зазвичай зберігалися в спеціальних шафах, латинська назва яких (*scrinia*), послужила основою для походження ще одного терміну – “скриніум” (лат. *scrinium*), котрим давні римляни називали місце зберігання документів. Поспіль із названими в Давньому Римі побутували й терміни грецького походження: актосховище (лат. *chartophylacium*), документосховище (лат. *grammatophylacium*).

Цікаво, що в Єгипті греко-римського періоду цими термінами не послуговувалися. Для називання державного архіву як установи єгиптяни вживали термін “книгосховище” аж до 307 року н. е., а головним сховищем була Адріанова бібліотека в Александрії – сховище при храмі Адріана. Сюди передавали на зберігання найважливіші документи державного значення⁵². На практиці одна установа поєднувала функції бібліотеки і архіву. Подібні сховища відомі в Карнаку, Луксорі, Фівах.

Таким чином, термін “архів” на означення місця зберігання державних документів, закріпився в суспільному та науковому обігу не одразу

і прийшов на зміну термінам (Метроон, документосховище, актосховище, ерарій, табулярій, скриніум, книгосховище), які називали фактично одне й те саме поняття – спеціальне приміщення для зберігання документів державного значення з його відповідними функціями.

На теренах Європи слово “архів” поступово залучалося до суспільного обігу в XV–XVII ст., де для позначення місця зберігання старих документів використовували терміни: “скарбниця”, “скрипторій”, “картулярій”, “сховище хартій”, “скриня”, “шафа” тощо та називання зібрань документів. Із розвитком цивілізації, особливо на межі переходу від феодальної доби, коли архіви розглядалися як місце зберігання юридичних документів, до нового часу, термін “архів” набув широкого, узагальнюючого значення, котре включало поняття “архівні матеріали” в широкому сенсі архівних документів і поняття державних та інших великих публічних архівів як спеціальних наукових установ⁵³.

В Україні запровадження поняття архіву як державної установи для зберігання важливих документів пов’язане з Гетьманщиною XVII ст. та організацією першого козацького архіву з військовим генеральним писарем на чолі для зберігання документів, утворених у діяльності уряду генерального підскарбія, Генерального військового суду та інших центральних державних установ, а також дипломатичного листування та іноземних документів – завойованих турецьких привілеїв⁵⁴.

У Росії термін “архів” з’явився у першій половині XVIII ст., замінивши такі назви місць зберігання документів державного значення такі як “ларь”, “хранила”, “казна”, “бумажница” (рос.) та ін. Термін “ларь” у значенні приміщення в кам’яному соборі для зберігання офіційних документів містить “Псковская судная грамота”. Йдеться таке приміщення “з усіма ознаками офіційного архіву”⁵⁵ в соборі св. Трійці в Пскові – “Ларь Святыя Троицы”, де зберігалися міжнародні договори, угоди з князями, ухвали віча, а також приватні документи – боргові розписки, заповіти тощо. За доби Московського царства (XV–XVII ст.) найважливіші документи офіційного походження зберігали в царській скарбниці разом із іншими цінностями, звідси назва “казна”, аналогічна до давньоримського “ерарію”. Запровадження до широкого суспільного обігу терміну “архів” у російській історіографії пов’язують із виходом петровського “Генерального регламента или устава, по которому государственные коллегии, також и все оных принадлежащих к ним канцелярий и контор служители, не токмо во внешних и внутренних учреждениях, но и во отправлении своего чина, подданнейше поступать имеют” (1720, 28 лютого). У розділі XLIV “Об архивах” згаданого документу йдеться про те, що “книги, документы, дела, учиненные регистратуры, когда онде три года в канцелярии и в конторе лежали, потом в архив с распискою архивариусу отдаются”⁵⁶. При цьому слово “архів” лише згадано із зазначенням норми про створення двох архівів:

“один по всем делам всех коллегий, которые не касаются приходу и расходу, быть под надзиранием иностранных дел коллегии, а которые касаются приходу и расходу, тем быть под надзиранием ревизион-коллегии”⁵⁷. Відтак не можна не визнати справедливим зауваженням Т. І. Хорхордіної, що перша наукова дефініція терміну “архів” у значенні місця для зберігання документів належить В. М. Татищеву⁵⁸.

Не було еквівалентним сучасному поняття про архів аж до початку ХХ ст. і у Франції. В офіційній термінології побутував запозичений із поліційної лексики термін “депо” (сховище, фр. *depot*) як означення поняття “сховище для зберігання закритих, не призначених для публікації документів”⁵⁹. На практиці в архівах зосереджувалися лише папери для службового або секретного користування відомства, яке утворило ці документи, а все доступне і призначене для публіки зберігалось в бібліотеці.

З плином часу дефініція наповнювалася додатковими нюансами, в практичній діяльності формувалися нові значення.

Нові аспекти поняття “архів” викристалізувалися в процесі появи й розвитку досліджень т. зв. усної історії (англ. *Oral history*). Чи не найактивнішими в цьому напрямі були країни Північної Америки, для мешканців яких питання “Where are you from?” (“Звідки ти?”), належало до життєво важливих. Історія народів, що населили Канаду чи США, відтворена у спогадах та інтерв’ю їхніх репрезентантів, забезпечувала збереженість національної ідентичності, тяглість традиції, культури. Відтак записами усної історії займалися не лише науковці, але й студенти, громадські організації, приватні “історіописці”. Початок такого записування, як і запровадження до суспільного обігу поняття “усний архів”, сягає 1880 р., коли американець шведського походження Йонас Берген сконструював власний апарат для записування голосу й почав збирати спогади знайомих старожилів, створюючи власний “усний архів” і фіксуючи картину сучасного йому суспільства через призму індивідуальних вражень. Його колекція відома донині як одне з найстаріших зібрань записів інтерв’ю⁶⁰. Однак, з’явившись у США в останній чверті ХІХ ст., термін “усний архів” не мав однозначного тлумачення і “офіційного статусу” в архівознавчій термінології. Майже одночасно він почав своє побутування і у Франції⁶¹. Тут під усними архівами розуміли звукові архіви, що містять записи промов або бесід людей у їхній повсякденній діяльності⁶². На думку авторитетного французького архівознавця Бруно Дельмаса, термін “усні архіви” не відповідає офіційному визначенню архівів. Учений розглядає їх як документи, створені спеціально для дослідників⁶³. Слід зазначити, що інтерес до записування та осмислення “усної історії” виявився не лише в історичних дисциплінах, а й у методології науки, наукознавстві, антропології, соціології та інших дисциплінах. Він був детермінований не лише

принципово новими методами дослідження, а й непрогнозованістю результатів, невичерпними інформаційними можливостями, унікальним джерельним значенням польових матеріалів та їхньою меморіальною функцією.

Однозначної дефініції терміну “усний архів” досі не існує. До найвідоміших тлумачень належить розуміння його як тематичної колекції транскрибованих текстів (А. Невінс та ін.). Як зазначає Д. М. Хубова, “архивом может быть еще нефиксированная вербально, кинетически и ментально бытующая память. Буквально “устную” историю нации, общества, социума, индивидуума, можна назвати устным архивом особого типа”⁶⁴. Таким чином, зміст поняття “усний архів”, попри те, що цей термін давно закріпився в науковій свідомості, ще перебуває на стадії формування, а дефініція народжується в практичній діяльності та теоретичних дискусіях.

Із науковим і дисциплінарним оформленням економічної історії в самостійну галузь історії в Європі в першій чверті ХХ ст. з’явилися терміни “економічні архіви”, “бізнес-архіви”. Вважають, що їх увів до наукового обігу відомий англійський архівіст та архівознавець Хіларі Дженкінсон, а перші економічні архіви з’явилися в Німеччині (фірма Круппа, 1905). На необхідності розширити поняття архів у зв’язку з новими суспільними реаліями у 1930 р. наголошував генеральний інспектор бібліотек і архівів Франції Шарль Шмідт. Оскільки у державних архівах зберігались переважно документи, що репрезентували питання управління та політики, а з утворенням банків та різних фінансових товариств економічне життя значно розширилося, то, на його думку, держава має опікуватися збереженням великих підприємств, щоб запобігти втраті цінних джерел для вивчення еволюції суспільства, і створювати для цього економічні архіви⁶⁵. Таке значення (архіви підприємств) і збереглося за терміном “економічні архіви” в Європі. Російська дослідниця економічних архівів І. В. Карапетянц запропонувала своє визначення терміну: “сукупність архівних документів (а також структур, що організують їх збереження), що відображають різні аспекти фінансово-господарської, статистичної, виробничої, комерційної і науково-технічної діяльності установ, організацій і підприємств з різною формою власності”⁶⁶. Ця дефініція поєднує два ключові погляди на архіви (як сукупність документів та як установи), детермінована сучасними реаліями і враховує якнайширший спектр установ, у діяльності яких відкладаються документи економічного характеру. На початку 1980-х років у складі Міжнародної ради архівів було створено Міжнародний комітет із бізнес-архівів (1983), до компетенції якого серед інших питань належить порядок створення і збереження таких архівів.

У другій половині ХХ ст. розуміння значення державних архівів як галузі державного управління, засобу забезпечення всіх напрямів

взаємодії держави і суспільства поступово змінювалося на культурно-філософське бачення архівів як колективної пам'яті людства, світової культурної спадщини. Поетичне визначення місії архівів у цьому контексті належить колишньому національному архівісту Канади і президенту Міжнародної Ради Архівів Жан-П'єру Вало, який вважав нахненною метою архівістів – “створення живої пам'яті історії нашого сьогодення”. Спільний “Дім пам'яті”, за його словами, буде містити “ключі до колективної пам'яті” націй і народів і захищати їхні права. Тим самим громадяни світу можуть відкрити двері для особистого і суспільного добробуту, який базується на професійному збереженні минулого, усвідомленні своїх коренів, своєї приналежності та ідентичності⁶⁷. “Відбитком спадщини, що залишає сьогодення”, вважає архіви канадський архівіст Жан-П'єр Валлот⁶⁸. Розуміння архівних документів як культурної спадщини народу закріплено в міжнародному праві з охорони пам'яток культури, основними постулатами якого є принцип цінності національних культур і культурних пам'яток як складової всесвітньої культурної спадщини – загальнолюдського, наднаціонального і позачасового культурного скарбу – та право будь-якої національної спільноти на збереження своєї індивідуальності, сформованої в результаті історичного процесу⁶⁹.

З подібних позицій Т. І. Хорхордіною сформульовано одне з найновіших авторських визначень терміну “архів”: “самоценное явление, имманентно присущее процессу развития самоидентификации самосознания личности, общества и государства”⁷⁰. Російська вчена тлумачить поняття з онтологічної позиції як спробу людини передати свій досвід і знання наступним поколінням (зазвичай у письмово фіксованій формі) через єдине інформаційне поле, створене за специфічними законами, яким є архів.

Таким чином, у обсязі поняття “архів” від часу виникнення терміну до сучасного тлумачення з плином часу під впливом історичних подій і суспільної еволюції відбулася очевидна трансформація, однак збереглося його основне значення, закріплене в українському термінологічному словнику “Архівістика” (1998) у такій формі: “спеціалізована установа (структурний підрозділ), призначена для забезпечення потреб суспільства у ретроспективній документній інформації, що організує зберігання архівних документів та користування ними”⁷¹.

Поряд із цим поняттям до ключових понять архівознавства належить і поняття “фонд”. Його, як і “документ”, справедливо відносив до основних понять архівної науки професор Національної школи хартій у Парижі Робер-Анрі Еміль Ботье⁷². Поява цього поняття (значно пізніше за поняття “архів”) свідчила про поступ архівної науки і розвиток наукових підходів до практичної діяльності архівістів. Термін “фонд” (фр. Fond – основа) в значенні “сукупність документів однієї установи”

з'явився у професійній лексиці архівістів у Франції у другій половині XIX ст. Його “автором” вважають ерудита і палеолога⁷³, зберігача рукописів Національної бібліотеки в Парижі (з 1854 р.) Жозефа-Ноеля де Вайї (Наталіса де Вайї) (1805–1886). Закріплений згодом у нормативних документах термін “фонд” увійшов до архівознавчої термінології не лише Франції, але й інших країн. 24 квітня 1841 р. особливим циркуляром (“Інструкція щодо впорядкування та систематизації документів у департаментських архівах”) у французьких архівах було запроваджено поняття про фонд як класифікаційну одиницю та введено нову підставу класифікації архівних документів – принцип поваги до фонду (фр. *respect du fonds*). Згідно з концепцією Наталіса де Вайї, під фондом розуміли сукупність документів, що належать одній установі, одній корпорації, одній родині або одній особі, тобто історично сформовану групу справ. Відтак заборонялося його подрібнення та змішування з документами іншого походження, вимагалось під час класифікації об'єднувати документи цієї установи, корпорації, родини, особи. Тим самим висувалася вимога неподільності фонду⁷⁴ як перший крок у розвитку нових поглядів на класифікацію архівних документів (за фондами, фр. *par fonds*) та обґрунтування принципу поваги до фонду.

Подібна ситуація назріла майже одночасно і в німецькому архівознавстві. “Правила упорядкування” Пруського державного таємного архіву (“*Regulativ für die Ordnungsarbeiten im Geheimen Staatsarchiv*”, 1881) зафіксували вимогу розподіляти документи у відповідності до їх походження і заборону подрібнювати комплекс документів установи, порушувати внутрішню, історично укладену структуру цього комплексу. При цьому замість терміну “фонд” німецькі архівісти послуговувалися терміном “*der Bestand*” (з нім.: постійність, міцність; стан, склад; майно). Його формування вимагалось у повній відповідності до того порядку, в якому він утворився в реєстратурі⁷⁵.

Подальший розвиток поняття фонду знайшло в праці голландських архівістів Семуеля Мюллера, Йохана Фейта, Роберта Фруїна – “архівному бестселері”, перекладеному згодом практично на всі основні світові мови⁷⁶, – “Настанови для упорядкування та описування архівів” (“*Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven*”, 1898). “Голландські Інструкції мали значний вплив, оскільки вони були першими”, – зазначав канадський архівознавець Террі Кук⁷⁷. Настави репрезентували офіційне визначення поняття “фонд”, схвалене Асоціацією голландських архівістів, щорічною конференцією голландських архівістів та міністерством внутрішніх справ Голландії (1897). Воно означало сукупність письмових, креслярських і друкованих документів, офіційно отриманих або укладених установою або однією з її посадових осіб, оскільки ці документи призначені для зберігання в цій установі або в цієї посадової особи⁷⁸. Декларувалася теза про те, що

“архівний фонд є органічним цілим, розчленування якого неприпустиме”⁷⁹. При цьому акцентувалася увага на розумінні архівного фонду не лише як фонду офіційного походження, а й допускалося його утворення в діяльності особи.

Останнє не заперечував зберігач департаментського архіву Верхньої Луари, випускник Паризької школи хартій П'єр Фурн'є. У своїй праці “Практичні поради щодо упорядкування, описування архівів та видання писемних історичних документів” (“Conseils pratiques pour le classement et l'inventaire des archives et l'éditio des documents historiques écrits”, 1924) у визначенні архівного фонду він включив родинні архіви: “сукупність різних документів, які можуть якимось чином стосуватися прав та історії установ, родин чи окремих осіб, і зібрані установою, родиною чи особою для виконання службових або інших справ”⁸⁰. Французький архівіст наголошував на існуванні природних зв'язків документів фонду між собою та тими установами, до яких вони належать. Саме ці зв'язки, на його думку, відрізняють архівний фонд від колекції документів, зібраних зазвичай пізніше, різних за походженням та поєднаних між собою штучними зв'язками. Тим самим акцентувався принцип поваги до фонду під час класифікації документів.

Слід зазначити, що в деяких країнах (Велика Британія, Австралія, Канада та ін.) термін “фонд” у нормативній професійній лексиці витіснив термін “колекція”, який раніше використовувався для зібрань такого рівня. Таке “надання переваги французькому терміну”, зокрема в Канаді, як зазначав канадський науковець Кент М. Хейуорт, зумовлювалося необхідністю позбутися “термінологічного безладу”, котрий дозволяв існування різних термінів (“група документів”, “група рукописів”, “колекція” тощо) для одного поняття. Зміст поняття “колекція” відповідно звузився до називання зібраних фондів (штучних колекцій), а не створених колекціонером, хоч іноді архівісти його використовували в попередньому значенні⁸¹.

Сформульоване в працях європейських архівістів поняття фонду надалі раніше чи пізніше увійшло до архівної термінології інших країн. Як “частину архівного матеріялу, що становить собою архів якоїсь установи, складений тією установою не випадково, а на ділові його потреби з матеріялів певних установ”⁸² тлумачив поняття “архівний фонд” український архівознавець В. І. Веретенников, поширюючи його як на документи офіційного, так і особового походження (“родинні архіви теоретично, безумовно, являють собою щось близьке до архівних фондів”)⁸³. Наприкінці 1930-х років у тодішньому Радянському Союзі пофондову систематизацію документів закріпили “Правила визначення архівного фонду” (1939), а в 1950-х роках вона отримала назву фондування. Подальший розвиток поняття фонду знайшло в працях В. М. Автократова, який розглядав фонд як генетично цілісний комплекс до-

кументів, що відображає минуле через призму інформаційних зв'язків конкретного фондоутворювача, формування якого відбувається у відповідності з принципом провенієнції⁸⁴. Провенієнційний зв'язок документу і архіву/фондоутворювача він протиставляв пертиненційному принципу штучного формування колекцій. В. М. Автократов застерігав від вузького розуміння поняття “фонд” лише як облікової чи класифікаційної одиниці, наголошуючи на необхідності подолання розпорошеності документів спільного фондового походження з позицій принципу неподільності фонду⁸⁵. В контексті обґрунтованої ним теорії фондування вчений розглядав процес фондоутворення як природноісторичний, вважаючи, що характер і умови діяльності фондоутворювача визначають видовий склад і семантику документів та їхні внутріфондові зв'язки, виражені в історичній структурі фонду. “Словарь архивной терминологии социалистических стран” (1978), перший випуск якого опубліковано практично одночасно з працями В. М. Автократова, містить таку дефініцію терміну “архівний фонд”: “документальный фонд или его часть, принятые на государственное хранение, либо сформированная в архиве или традиционно находящаяся в нем обособленная совокупность документов, исторически или логически связанных между собой”⁸⁶.

“Інтелектуальними конструкціями” вважає фонди канадський архівознавець Террі Кук, визначаючи їх “концептуальними цілісностями, котрі відображають органічний процес, під час якого фондоутворювач створює або накопичує документи, що безпосередньо демонструють природну єдність, котра базується на спільності функцій та діяльності”⁸⁷.

В сучасному українському архівознавстві перше значення терміну “архівний фонд” фокусується на розумінні його як комплексу документів, історично або логічно пов'язаних між собою, що утворилися в результаті діяльності певної установи або особи. Установу або особу (сім'я, рід), у діяльності яких утворюється їх документальний фонд, називають фондоутворювачем. Два інші додаткові значення пов'язують з питаннями класифікації та обліку. Поняття “архівний фонд” розглядають як основний підрозділ класифікації архівних документів на рівні незалежного цілого, що має одного фондоутворювача та як основну одиницю обліку документів НАФ⁸⁸.

Походження терміну “фондоутворювач” теж має свою історію. Воно виникло в Росії на початку 1920-х років. Тоді як в архівній справі Європи побутував значно вужчий за значенням, але однопорядковий зі згаданим термін “ресстратура”, в Росії військовий історик і архівіст Георгій Соломонович Габаєв⁸⁹ “винайшов” термін, прийнятний для російської практики, що надалі закріпився в архівній термінології багатьох країн. Як випускник Петербурзького археологічного інституту

(1903), він свого часу слухав лекції А. П. Воронова і був добре обізнаний в питаннях групування архівних справ за фондами, неділимості архівного фонду тощо. Основні праці Г. С. Габаєва торкалися питань воєнної історіографії та воєнних музеїв, і в цьому зв'язку⁹⁰, він побіжно займався теоретичними питаннями архівознавства. Вивчення історії військової частини, на думку Г. С. Габаєва, корелювалося з генеалогічним поняттям роду. На нараді військових музеїв у серпні 1921 року в доповіді “Особенности работы над военно-архивными фондами” Г. С. Габаєв уперше використав термін “фондоутворювач”, розуміючи його як “... лицо или учреждение, группы их, жизнь и деятельность которых отложилась в данном фонде”⁹¹. За справедливим зауваженням В. М. Автократова, “сформулированное Габаевым понятие “фондообразователь” вышло за пределы военного архивоведения, получило всеобщее архивоведческое значение”⁹².

Цей термін було вжито для позначення поняття “архівний фонд” представниками ленінградської термінологічної школи 1920-х рр., як комплексів документів, що склалися в результаті діяльності установи чи особи-фондоутворювача або зібрані установою чи особою-фондоутворювачем із результатів діяльності інших установ або осіб⁹³. Під час термінологічної дискусії 1925 р. московські архівісти не оцінили його наукового значення⁹⁴, але термін з'являвся в наукових працях і нормативних документах (“Правила определения архивного фонда”, 1939), доки не отримав загального нормативного значення завдяки праці Л. І. Полянської “Правила определения архивного фонда” и применение их в центральных государственных архивах”⁹⁵.

У масштабі держави поняття архівного фонду трансформується в інше – Державний архівний фонд (нім. Staatlicher Archiv-fonds, болгарськ. Държавен архивен фонд, польськ. Państwowy zasób archiwalny, рос. Государственный архивный фонд та ін). Поза незначними відмінностями, сутність його значення полягає в розумінні його як сукупної архівної спадщини країни, маркерами якої є наукове, культурне і практичне значення для держави і народу та відповідальність держави за її збереженість. У колишньому Радянському Союзі Державний архівний фонд СРСР (сукупність документів, що мають політичне, наукове, економічне, соціальне і культурне значення, яке є державною власністю та підлягає централізованому обліку і державному зберіганню) мав складовими архівні фонди республік. У пострадянських країнах ці складові склали основу Архівного фонду (Республіка Вірменія, Російська Федерація) або Національного архівного фонду (Республіка Азербайджан, Республіка Білорусь, Грузія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Латвія, Республіка Таджикистан, Республіка Туркменістан, Республіка Узбекистан, Україна) чи Національного документального фонду (Литва). Поняття Національного архівного фонду закріплено та-

кож у законодавстві Болгарії, Румунії та інших країн. Це поняття належить до ключових як у практичній діяльності архівістів, так і в архівознавчих поглядах у кожній державі. Тенденція до розуміння архівних документів як культурної спадщини в архівному законодавстві країн пострадянського простору виявилася у визначенні державного (національного) архівного фонду як загальнонародної спадщини. Так, Федеральний закон “Об архивном деле в Российской Федерации” (1993) визначає Архівний фонд Російської Федерації як історично утворену і постійно поповнювану сукупність архівних документів, що відображають матеріальне і духовне життя суспільства, які мають історичне, економічне, політичне і культурне значення, і є невід’ємною частиною історико-культурної спадщини народів Російської Федерації. Архівний фонд Вірменії (2004) – це історично утворена і постійно поповнювана сукупність архівних документів, що є невід’ємною складовою культурної спадщини та інформаційних ресурсів Республіки Вірменія. Національний архівний фонд Республіки Азербайджан, згідно з профільним законом (1999), становить собою сукупність документів незалежно від їх виду, місця створення і зберігання, форми власності, що відображають матеріальне і духовне життя народу і мають історичну, наукову, економічну, політичну, соціальну і культурну цінність та є невід’ємною частиною культурної спадщини азербайджанського народу. Національний архівний фонд Республіки Білорусь – це сукупність документів, які створені в Республіці Білорусь в процесі економічної, суспільно-політичної, соціально-культурної та іншої діяльності держави на різних етапах її розвитку і відображають матеріальне і духовне життя білоруського народу. Національний архівний фонд Республіки Казахстан є невід’ємною частиною історико-культурної спадщини народу Казахстану і охороняється державою як національне надбання Республіки Казахстан.

Такий підхід акцентує увагу на суспільному значенні сукупної архівної спадщини, а держава виступає не лише власником, але й гарантом її цілісності та збереженості. Відтак сукупний архівний фонд є не просто документальним масивом, створеним у діяльності офіційних установ і організацій, функціонування держави, а культурним явищем, відображенням життя суспільства в усіх його проявах. Суспільство, об’єднане територією проживання, спільною культурою та історією, упродовж усього часу свого існування формує власну культурну спадщину, документну частину (що в свою чергу є складовою всесвітньої культурної спадщини) якої зберігають архіви.

З прийняттям Закону “Про Національний архівний фонд і архівні установи” (1993) до наукового та суспільного обігу поняття Національний архівний фонд (НАФ) було запроваджено в Україні. Він становить собою сукупність архівних документів, які відображають історію ду-

ховного і матеріального життя українського народу та інших народів мають культурну цінність і є надбанням української нації. НАФ є глобальною складно структурованою інформаційною системою, складовою вітчизняної й світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства, перебуває під охороною держави і призначений для задоволення інформаційних потреб суспільства і держави, реалізації прав та законних інтересів кожної людини⁹⁶.

В складі НАФ виокремлюється три основні групи документів: а) документальні комплекси, що утворилися в різні історичні періоди на теренах сучасної України у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських і релігійних організацій, установ, підприємств усіх форм власності, окремих осіб, та зберігаються на території України; б) документи українського походження, що утворилися за межами України як результат діяльності української політичної та трудової еміграції, українських військових, культурно-освітніх і наукових установ, громадських об'єднань та окремих осіб і передані у власність України чи її громадян у порядку реституції, на підставі дарування або зберігаються за межами України і відповідно до міжнародних угод підлягають поверненню в Україну (в оригіналах або копіях); в) документи іноземного походження, що утворилися на теренах інших держав і з різних обставин опинились на території України та стали невід'ємною частиною національної історико-культурної спадщини.

Законодавство різних країн пострадянського простору неоднаково визначає правовий статус архівної спадщини, що перебуває за кордоном. Так, білоруське, казахське, українське, таджикське, туркменське та ін. архівне законодавство відносить до Національного архівного фонду документи, що зберігаються в архівах, музеях, бібліотеках інших країн, а також у приватних колекціях іноземних громадян і передбачає повернення таких документів відповідно до міжнародних угод. Натомість до складу Архівних фондів Російської Федерації, Вірменії, Національних архівних фондів Азербайджану, Латвії, Литви та ін. не вносять документи, що виникли на території нинішньої держави і з різних причин опинилися за її межами. Щодо таких документів позиція, зокрема російської архівної служби, полягає у їх виявленні та поверненні шляхом купівлі або взаємовигідного обміну.

Сутність явища національного архівного фонду подвійна: з одного боку він належить до ознак суверенності держави, з іншого – є своєрідним інформаційним зліпком суспільно-політичної і культурної життєдіяльності народу і народів багатонаціональної держави в її історичній ретроспективі, що на фізичному рівні виявляється через документи офіційного та особового походження. Відтак, заповнення лакун теж може здійснюватися як на інформаційному рівні – через забезпечення інтелектуального доступу до інформації відповідних документів

зарубіжних архівів, так і на фізичному – через повернення архівних документів чи їх копій.

Для означення групи документів НАФ України, що зберігаються за кордоном, у сучасному архівознавстві послуговуються терміном “архівна україніка”, що поширюється на документи з історії та культури українців і України, які зберігаються за її межами⁹⁷. Це поняття запроваджено/повернуто до наукового та суспільного обігу на початку 1990-х років в умовах започаткування процесів, пов’язаних із виявленням і вивченням джерел до історії державотворення та формування національних традицій у різних країнах, передусім притаманних пострадянським державам (Російська Федерація, Республіка Білорусь, Республіка Вірменія та ін.) та колишнім країнам соціалістичного табору (Польща, Угорщина, Румунія, Чехія та ін.).

Вперше поняття “україніка” з’явилося в професійній бібліотечній лексиці під час створення 1918 р. у Києві Всенародної бібліотеки України (далі – ВБУ). Термін формувався за аналогією до назв зібрань книг, виданих до XIX ст. у Росії (в тому числі слов’янських), – “rossica” у Імператорській публічній бібліотеці в Санкт-Петербурзі, чи вивезених із Речі Посполитої книжкових і рукописних колекцій “polonica” у Паризькій бібліотеці. У складі ВБУ планувалося створити відділ “Ucrainica” (зі статусом головного) для зосередження в ньому видань різними мовами про історію України та українського народу, його матеріальну і духовну культуру, народне мистецтво, мову та відповідних бібліографічних покажчиків. Водночас завдання рукописного відділу (збирання рукописів, епістолярію, портретів видатних діячів, котрі мешкали й діяли на українській території) засвідчували поширення поняття “україніка” на всю сукупність джерел (друкованих, рукописних, образотворчих), у яких акумулювалася інформація про національно-державний розвиток України та духовне життя українського народу. В сфері архівної справи поняття “україніка” впродовж кінця 1910–1920-х рр. використовувалося в процесі формування інформаційного масиву другого (відомостей про документи українського походження переважно в російських архівосховищах) та першого (копіювання документів) рівнів. Зокрема, про такі документи йшлося під час обговорення долі українських культурних цінностей (в тому числі архівів), що зберігалися в російських музеях, архівах, бібліотеках, у контексті розподілу державного майна і державних боргів під час мирних переговорів з Росією, які відбувалися в травні – жовтні 1918 р. у Києві. Силами архівної комісії на чолі з Олександром Грушевським було складено списки документів українського походження і рекомендовано черговість їх повернення. Проте для означення евристичної і наукової роботи в галузі архівної справи термін “україніка” не застосовувався. Повна ідеологізація архівної

справи та бібліотечної справи 1930-х років на тривалий час викреслили саме поняття з наукового обігу.

На тлі “латентної стадії” функціонування поняття “україніка” в УСРР – УРСР за радянської доби зарубіжні науковці послуговувалися ним для означення досліджень з історії та культури України. Зокрема, в Канаді побутували терміни “україніка” (праці з історії України та українського народу, його культури та етнографії) та “канадська україніка” (праці з української тематики, створені канадськими українцями), синонімічні терміну “українознавство”.

Відродження поняття з певним переосмисленням його значення в Україні припало на кінець 1980-х – початок 1990-х рр. Актуалізації терміну “україніка” з якісно новим змістом сприяли відродження діяльності Археографічної комісії АН УРСР і проведена нею Всеукраїнська нарада “Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку” (Київ, грудень 1988), а також обговорення питання про загальну концепцію Україніки під час Першого Конгресу Міжнародної асоціації україністів (Київ, вересень 1990), де було висловлено думки щодо поширення змісту поняття “Україніка” на всю бібліотечну, архівну та музейну документну спадщину України. Спроби створення комплексу довідників про українські документи, що зберігаються в зарубіжних архівосховищах, здійснювалися відкритим на базі Археографічної комісії Інститутом української археографії (нині – Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України) у співпраці з Інститутом рукопису ЦНБ АН УРСР (нині – НБУВ) та Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України (нині – Державний комітет архівів України). Програму виявлення, обліку, описування архівних документів та рукописних книг, створення національного банку інформації щодо документальних джерел з історії України було обговорено на спеціальній Міжвідомчій розширеній нараді (Київ, жовтень 1991). В процесі підготовки програми “робочий” термін “писемна україніка”, первісно запропонований для означення матеріалів, що безпосередньо (або непрямо) стосуються усіх сторін життя населення України (а також видатних українських діячів) в минулому (або виникли і побутували на її території), зафіксовані різними системами письма на різних носіях, а також документів з української тематики, що виникли і побутували поза її межами, було замінено терміном “архівна україніка”. Останній точніше відображав зміст поняття порівняно з терміном “писемна україніка”, який, на думку колективу розробників програми, мав відмежувати все, що не є архівними документами в класичному розумінні, від друкованих видань. У ході дискусії під час наради запропоноване визначення було доповнено терміном “рукописна Україніка” з огляду на специфіку такого документного масиву як рукописні книги, відмінні методики їх описування порівня-

но з архівними документами та традиції комплектування рукописних відділів бібліотек. Відтак термін “архівна та рукописна Україніка” мав репрезентувати поняття про синтетичний комплекс документів, інформація яких повноцінно відтворює історичний і культурний розвиток України та духовне життя українського народу.

Актуалізоване в українській історичній науці поняття “архівна україніка” щодо змісту практично збігалось з майже одночасно запровадженими до наукового та суспільного обігу поняттями “зарубіжна архівної росіки”, “архівної білорусіки”, “богеміки”, “полоніки”, “гунгаріки”, “романіки” та ін.

Ця тенденція засвідчує, що кожному національному архівному фонду іманентно притаманне прагнення до повноти, незалежно від того, які політичні чи економічні завдання актуальні для нації і держави на конкретний час. Питання повноти архівної спадщини кожного народу і кожної нації по суті є питанням повноти всесвітньої культурної спадщини.

Погляди на сутність і значення національного архівного фонду тісно пов’язані з проблемою теоретичного і практичного розмежування архівних фондів, які раніше належали до фондів мегадержав та реституції архівних документів, що фокусується в понятті спільної архівної спадщини.

Проблеми правоприйняття щодо державних архівів і користування спільною архівною спадщиною актуалізувалися в кінці 1970-х рр., коли на політичну арену світу вийшли як суверенні держави колишні колонії великих європейських держав. Зважаючи на масовий характер деколонізації і проблеми, пов’язані з утвердженням суверенітету новостворених держав, XVIII сесія Генеральної конференції ЮНЕСКО (1974) ініціювала вивчення можливостей і правових підстав для урегулювання архівних спорів шляхом укладання угод про обмін документами, створеними на території інших країн або пов’язаними з їхньою історією. Секретаріат ЮНЕСКО за результатами попередніх консультацій з експертами визначив основні аспекти проблеми й звернувся до МРА з проханням про проведення дослідження. Проект цього дослідження Секретаріат ЮНЕСКО подав як робочий документ XVII Конференції круглого столу архівів (Кальярі, 1977). Висновки та рекомендації, прийняті під час Конференції в Кальярі, склали основу доповіді Генерального директора ЮНЕСКО на її XX сесії (1978) у Парижі, в котрій наголошувалося, що в разі утворення держав, народи яких тривалий час перебували під іноземним правлінням і значна частина документів, що торкаються їхньої історії, була створена за межами їхніх національних територій, поряд із проблемою права власності на ці документи постає проблема доступу до них. У випадках, коли архівні фонди складають частину національної спадщини двох і більше держав, і не можуть

бути розділені без порушення їхньої юридичної, адміністративної та історичної цілісності, для вирішення проблеми було запропоновано застосовувати концепцію спільної архівної спадщини. Її суть полягала в тому, що спірна група архівних документів фізично має зберігатися в одній із зацікавлених країн як частина національної архівної спадщини, а держави, що поділяють таку спільну архівну спадщину, отримують рівні з власником права на її використання та управління нею. Архівісти Ш. Кечкеметі та Е. ван Лаар уклали посібник “Угоди і конвенції: моделі двосторонніх та багатосторонніх угод і конвенцій про передавання архівів” (1981), у якому виклали ідею концепції. Таким чином, міжнародне архівне співтовариство і Генеральна конференція ЮНЕСКО дали чіткі і обґрунтовані рекомендації щодо можливостей урегулювання архівних спорів між державами. Ідея “спільної архівної спадщини” складає правове і наукове підґрунтя міжнародних архівних проектів “Пам’ять Польщі”, “Спільна архівна спадщина країн і народів Центральної і Східної Європи” (2001–2004), якими передбачається виявлення і залучення до наукового обігу інформації про фонди, що є спільною архівною спадщиною країн регіону. Проблеми спільної архівної спадщини пострадянських країн розглядалися на Загальних конференціях ЄВРАЗІКИ (2008, 2010).

Таким чином, у процесі розвитку поняття про архівний фонд продукувалися нові взаємопов’язані терміни й поняття, викликані практичними потребами архівної галузі.

До ключових понять архівознавства належить і поняття “архівний документ”. Складовими терміну-словосполучення, що визначає це конкретне поняття⁹⁸ є два терміноелементи, перший з яких несе видову ознаку (“архівний”), а другий – родову (“документ”)⁹⁹. Термін “документ” побутує в науковій термінології романських, германських та слов’янських мов, які запозичили та адаптували латинське слово “documentum” (1) повчання, приклад, взірець; 2) свідоцтво, доказ; documento esse L бути доказом¹⁰⁰), в китайській мові він має аналог “веньцзянь”, в японській – “бунсьо”, в арабській – “васика”, івриті – “місмах”, хінді та урду – “даставез”¹⁰¹.

Слід зазначити, документ із різних позицій досліджують й інші дисципліни, зокрема документознавство, археографія, бібліотекознавство, бібліографія, дипломатика, джерелознавство, книгознавство, палеографія, текстологія та ін., причому в кожній існує кілька варіантів тлумачення цього терміну. Найширший з них (“матеріально зафіксований зміст людської думки”) дозволяє вважати документами експонати музеїв, скульптуру, архітектурні пам’ятки, тварин, описаних у каталогах і утримуваних у зоопарку тощо¹⁰². Ці погляди базуються на ідеях класиків бібліотечної науки: бельгійця Поля Отле¹⁰³ та французької Сюзанни Бріє (Дюпуї)¹⁰⁴.

У своїй епохальній доповіді на 2-му Міжнародному конгресі адміністративних наук (Брюссель, 1923)¹⁰⁵ Поль Отле (1868 – 1944) назвав документами “все, що надається до реєстрації, передавання або зберігання згадок про якийсь предмет, або для того, щоб подати цей предмет у вигляді, придатному для дослідження”: книги, журнали, газети, листи і взагалі кореспонденцію, доповіді, нариси, карти, плани, статистичні матеріали, таблиці, фотографії, малюнки, написи на камінні, діаграми. В тому числі документами “в широкому значенні” (“об’єктивною документацією”) він вважав музейні експонати, предмети, моделі предметів “в натуральну величину або в зменшеному вигляді”¹⁰⁶, що становлять собою тривимірні об’єкти, одним із перших чітко виокремивши документи, створені з допомогою нових видів запису інформації: кінодокументи, фотодокументи¹⁰⁷. Праці П. Отле справили величезний вплив на розвиток поглядів на документ, зокрема в бібліотекознавстві, бібліографії, книгознавстві. Кілька десятиліть по тому Сюзанна Бріє (1894–1989), відома в професійних колах як Мадам Документація, “зробила наступний і досить сміливий крок в пізнанні сутності документа як суспільного явища”¹⁰⁸. У Маніфесті про природу документації (1951) вона запропонувала таке визначення терміну “документ”: “свідчення на користь якогось факту... будь-який знак або символ, збережений або записаний, і призначений для уявлення, відтворення, демонстрації фізичного або концептуального феномену”¹⁰⁹. Її приклад з антилопою як “документом” став чи не найпопулярнішою цитатою у бібліотечній науці та книгознавстві¹¹⁰. Надалі пошуки “універсального” визначення поняття “документ” не припинялися. Документом називали “будь-яке джерело в матеріальній формі, доступне для довідкових робіт, вивчення або як доказ” (Міжнародний інститут інтелектуального співробітництва, 1937), “сховищем висловленої думки” (Фриц Донкер Дюйвис, 1942)¹¹¹ та ін. Натомість відомий російський бібліотекознавець Ю. М. Столяров висловив думку про те, “чтобы разобраться с сущностью понятия документ, надо отрешиться от вековых попыток создать такое его определение, которое было бы одновременно и общим, и особенным, и частным, и единичным”¹¹², запропонувавши формулу: “Документ есть объект, позволяющий получить от него требуемую информацию”¹¹³, близьку за змістом до визначення документа, закріпленого в Міжнародному стандарті ISO 5127:2001 “Інформація та документація”: “записана інформація або матеріальний об’єкт, що може використовуватись як одиниця в документаційній діяльності”¹¹⁴, тобто в соціальному комунікаційно-інформаційному процесі.

Наявність різних поглядів на зміст поняття “документ” засвідчує незавершеність наукових пошуків навколо цього “стрижневого терміну” (за влучним висловом відомого російського вченого К. Б. Гельмана-Виноградова¹¹⁵) документознавства та архівознавства. На цю обставину

вказував і знаний російський документознавець професор М. В. Ларін, вважаючи, що «до настоящего времени в документоведении и архивоведении не выработано четкого, однозначного и обобщающего определения термина “документ”»¹¹⁶.

Утім, в архівознавстві все-таки склалося певною мірою усталене розуміння змісту цього поняття як “матеріального об’єкту з інформацією, закріпленою створеним людиною способом для її передавання в часі і просторі”¹¹⁷. Відомі й інші подібні визначення. Так, “Словарь современной архивной терминологии социалистических стран” (1982) містив дефініцію: “результат закрепления информации о предметах объективной действительности и о мыслительной деятельности человека посредством письма, графики, фотографии, звукозаписи или другим способом на любом носителе”¹¹⁸. Слушно зауваживши вразливість другої частини визначення, К. Б. Гельман-Виноградов пропонував подавати її в такій редакції: “посредством письма, графики, фотографии, звукозаписи или другим подобным способом на любом носителе”¹¹⁹, а на початку 1990-х років сформулював власну лаконічну дефініцію: “документ – материальный объект, содержащий запись семантической информации”¹²⁰. Словник архівної термінології, підготовлений МРА (1984), розрізняв поняття “документ” (“document”): “носії інформації та інформація, записана на ньому, що може використовуватися для засвідчення або повідомлення; виокремлена одиниця архіву, документального фонду або запису” і “запис” (“record”): “записана інформація, незалежно від форми або носія, отримувана або створювана агенцією, інститутом, організацією або особою на виконання їх статутних обов’язків або здійснення діяльності”¹²¹.

Одна з ключових функцій архівів – забезпечення збереженості документальної спадщини – передбачає розгляд інформації архівного документа в комплексі з матеріальною основою, організацію заходів щодо зберігання документів з метою підтримання фізико-хімічних характеристик їхніх носіїв та інформації, запобігання втратам документів.

Упродовж віків матеріальна основа документів була найрізноманітнішою. Найдавніші документи створювали на глиняних, воскових та дерев’яних табличках, полотні, слонових кістках, дереві, пальмовому листі, сріблі, золоті тощо. Воскові таблички становили собою покриті воском дощечки з загнутими краями. На них вишкрябували текст, а загнуті краї після закриття дощечок убезпечували від злипання. Дві зв’язані між собою таблички складали диптих, а кілька скріплених табличок – кодекс. Для зручності перенесення таких кодексів додавалася спеціальна ручка. Пізніше (V–III тис. до н. е.) матеріалом для письма став папірус, який виготовляли зі спеціально обробленого листа рослини тростинних, що тоді росло в дельті Нілу в Єгипті. Папірусні аркуші склеювали в сувої (волюміни), деякі з них мали довжину до 80 метрів.

Сувої накручували на циліндричні стрижні з прикріпленим ярликом, на який наносилася назва. З метою забезпечення від вологості сувій намазували олією і клали в шкіряний футляр. Пергамен (оброблена шкіра) увійшов до вжитку в IV ст. н. е., пергаменний кодекс був зручніший за кодекс воцаних табличок і мав вигляд зшитого з аркушів зошита. З часом почали застосовувати найпоширеніший відтоді матеріал – папір (уперше виготовлений у Китаї чиновником при імператорському дворі Цай Лунем на прізвисько Чонг в 105 році)¹²². Тривалий час поняття писемного документа поширювалося саме на документи з пергаменною та паперовою основою, писані європейськими мовами за допомогою чорнил. З появою нових засобів фіксації інформації з'явилися створені особливим способом документи з плівковими та іншими носіями: кінофотовідеодокументи.

Технічна революція зумовила появу документів принципово нового типу – “електронних документів” або “документів у електронній формі”. На думку М. В. Ларіна, який розглядає електронний документ як інформацію, певним чином зафіксована з можливістю її ідентифікації, немає необхідності створювати новий термін, оскільки характеристики електронного документа не виходять за межі загального визначення документа¹²³. В сучасних дослідженнях висловлюються й оцінки електронного документа як проміжного стану, тимчасової форми зберігання складових елементів документа в пам'яті комп'ютера. На заміну цього терміну пропонується термін “електронна форма документа”¹²⁴. Проблема визначення поняття “електронний документ” належить до пріоритетних у сучасних архівознавчих та документознавчих студіях, вона обговорюється на численних регіональних і міжнародних форумах архівістів, що зумовлено її актуальністю особливо в частині організації зберігання електронних документів, створення та функціонування електронних архівів, забезпечення збереженості інформації новітнього типу.

Електронним вважають документ, у якому інформація зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронні документи або сукупність електронних документів, створених фізичними або юридичними особами, є доказом дій або взаємодії та містить інформацію про зміст дій та взаємодії¹²⁵. З цим поняттям тісно пов'язано поняття “електронний (цифровий) підпис” як аналог особистого підпису посадової особи для засвідчення електронного документа, форма забезпечення юридичної сили і доказовості електронних документів та засіб захисту змісту і реквізитів документа від несанкціонованого доступу¹²⁶. Розробленням законів, спрямованих на надання юридичної сили електронним документам та можливість їх використання нарівні з документами з паперовою основою позначена у багатьох країнах (США, Італія, Німеччина, Австрія, Великобританія,

Ірландії, Фінляндії, Франції, Гонконг, Індія, Малайзія, Сингапур, Філіппіни, Японія, Республіка Білорусь, Республіка Таджикистан, Республіка Туркменистан, Російська Федерація, Україна та ін.).

Різновидами електронних документів вважають оцифровані електронні документи, “отримані в результаті конверсії паперових та електронних документів у цифрову форму”; електронні документи, які існують лише в цифровій формі – інформаційні продукти Інтернет, мультимедіа; електронні документи – продукти без паперових технологій (електронна пошта – пересилання повідомлень у вигляді файлів телекомунікаційними каналами)¹²⁷.

Слід зазначити, що вивчення властивостей матеріальної основи документу не належить до завдань архівознавства. Вони є об’єктом дослідження в папірології, філігранології, історії паперу та деяких інших спеціальних дисциплін, дані яких широко застосовуються в архівознавстві передусім під час розроблення засобів і заходів забезпечення збереженості архівних документів.

Важливими для архівної науки і практики якісними характеристиками поняття “документ” є іманентно притаманні йому оперативність та ретроспективність. Документи зберігають оперативні властивості впродовж різного часу залежно від мети, з якою вони були створені, й цінності для утворювача і водночас здатні набувати з втратою оперативного значення нових якостей історичного джерела, пам’ятки історії та культури¹²⁸, внаслідок чого змінюють місце зберігання на архіви за умови їхньої історичної, наукової або культурної цінності. Відтак дієвості набуває поняття “архівний документ”. Як справедливо зазначив Б. С. Ілізаров¹²⁹, для визначення цього поняття недостатньо вказати, що це документ, що зберігається в архіві¹³⁰. Вчений наголошував, що “как в научном, так и в обыденном языках документы называют архивными не только потому, что они находятся в государственном архиве, а потому еще, что это устаревшие, древние, архаичные документы, утратившие оперативное значение, но которые по каким-то причинам приобретают общественную ценность, в связи с чем и сохраняются в обществе”¹³¹.

Отже, архівним вважають документ (незалежно від його виду, виду матеріального носія інформації, місця і часу створення та форми власності на нього), що припинив виконувати свою основну соціальну функцію, заради якої був створений, але через свою історичну, наукову, культурну цінність, вагомість як джерела інформації зберігається в архіві або підлягає архівному зберіганню¹³².

Дискутивним у архівній науці є питання про момент набуття документом якості архівного документа. Вважають, що “життя” документа залежно від його ролі і цінності поділяється на стадії, на кожній з яких існує зв’язок між його зумовленою користю і цінністю, фор-

мами і місцем зберігання. Такий поділ ґрунтується на особливостях функціонування діловодних систем та принципах організації архівної справи в кожній країні. Як правило, виокремлюють три-чотири стадії: а) документ, що діє; б) документ, що втрачає дію; в) документ, що не діє. Чотири стадії побутування документу називає відомий російський учений В. П. Козлов. Першу стадію він пов'язує зі створенням документу як “авторської імпровізації”, яка може неодноразово модифікуватися та редагуватися; другу – з оперативним існуванням документу, коли він виконує управлінські, виконавчі, організаційні, комунікативні та інші функції; третю – з “життям” документу в архіві після втрати оперативних якостей як архівного документу (причому він може залишатися невідомим користувачам через різні причини, зокрема через обмежений режим доступу), четверту – з перетворенням архівного документа на публічний архівний документ завдяки його описанню та зняттю обмежень доступу¹³³. Цю стадію В. П. Козлов називає стадією історичного джерела, коли інформація, що її містить документ, потрапляє до наукового обігу. Всі ці питання лежать у площині поняття про життєвий цикл документа. На наявності зв'язку між “організацією архівів та живою документацією установи” наголошував бельгійський соціолог Поль Отле¹³⁴, виокремлюючи стадію поточних документів, стадію архівів закінчених справ, стадію архівосховищ. Близькі до поняття про життєвий цикл документа погляди вперше висловив італійський архівіст Е. Казанова (“Архівістика”, 1928), виокремивши “живі” (такі, що діють) і “мертві” (такі, що відійшли в історію) документи. До наукового обігу поняття життєвого циклу документа запроваджене 1940 року Ф. Бруксом (США). 1940-ті роки позначені розвитком теорії “життєвого циклу” документа, тобто аналізу всього процесу руху документа від його створення до передавання на архівне зберігання або знищення, який розглядається у взаємозв'язку і цілісності також у європейському архівознавстві. Розвинуте в працях аргентинського вченого М. Вазкуеса “Відбір документів” (1982), “Дослідження життєвого циклу документа” (1987), канадських архівістів К. Кутура та Ж.-І. Руссо “Життя документів: архіви і управління документами”, італійського архівознавця Е. Лодоліні “Принципи і проблеми архівознавства” (1984), японського вченого М. Сакуяма “Життєвий цикл документа” (1995) та ін., воно міцно закріпилося в архівній термінології різних країн. Теорія життєвого циклу документів тісно пов'язана з теорією трьох віків архіву, обґрунтованою в працях американського вченого Теодора Шеленберга¹³⁵ та французького архівіста та архівознавця Іва Перотена¹³⁶. Основне положення цієї теорії полягає в відповідальності архівістів за зберігання архівних документів як на стадії оперативного функціонування існування (поточні архіви), так і на стадії зберігання в архівах установ та архівних установах. З огляду на важливість “другого

віку” архівів теоретичний висновок полягає в необхідності існування проміжних архівосховищ задля збереження цілісності документів, які надалі зберігатимуться в архівах.

У цілому виникнення та еволюція ключових понять архівознавства свідчить про те, що формування архівної термінологічної системи розпочалося практично зі створенням перших архівів. Цей процес був детермінований передусім розвитком держави і суспільства (в кожній країні і в світовому масштабі), зміною їхніх потреб і пріоритетів, що в свою чергу впливало на завдання архівної науки і практики. На початок ХХІ століття склалася досить розгалужена термінологічна система архівістики, що є об’єктом спеціальної архівознавчої дисципліни – “архівознавче термінознавство”.

¹ Система понять, якими оперують у архівознавстві.

² Термін – лінгвістичний символ, що відповідає поняттю з певним значенням, яке залежить від місця цього поняття у відповідній системі понять. Див.: Ауэр Л. Стандартизация архивной терминологии // 12-й Международный конгресс архивистов. Профессия архивиста в эпоху информации. Первое параллельное заседание. Стандартизация методов и приемов архивного дела: орудие эпохи информации. – Монреаль, 1992. – С. 2.

³ Див.: [Андреевский И. Е.] Архивы // Энциклопедический словарь / под ред. И. Е. Андреевского. – СПб.: Семеновская Типо-Литография И. А. Ефрона, 1890. – Т. 2. – С. 255.

⁴ Романовський В. Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 7.

⁵ Див.: Ptaszycki S. Archiwum – Archeion. Rozważania etymologiczno-histeryczne // Archeion. – 1928. – Т. 3. – С. 1.

⁶ Löher F. Archivlehre: Grundzüge der Geschichte, Aufgaben und Einrichtung unserer Archive. – Paderborn, 1890. – S. 27.

⁷ [Андреевский И. Е.] Архивы. – С. 255.

⁸ Романовський В. Нариси з архівознавства ... – С. 8.

⁹ Див., наприклад: Ptaszycki S. Archiwum – Archeion ... – С. 1–11; Илизаров Б. С. Роль документальних пам’яток в общественном развитии (Теоретические вопросы использования архивных документов): учеб. пособие. – М.: МГИАИ, 1987. – С. 10; Древнегреческо-русский словарь / сост. И. Х. Дворецкий; под. ред. С. И. Соболевского. – М., 1958. – Т. 1. – С. 243.

¹⁰ Церетели Г. Ф. Архивы классической древности (Греция и Рим) // История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке: лекции, читанные слушателям Архивных Курсов при Петроградском Археологическом Институте в 1918 году. – СПб., 1919. – С. 16.

¹¹ Хан-Пири Э. И. Архивоведческое терминоведение: учеб. пособие по курсу. – М., 1990. – С. 52.

¹² [Андреевский И. Е.] Архивы... – С. 255.

¹³ Див.: [Андреевский И. Е.] Архивы... – С. 255.

¹⁴ Delmas B. Bilan et perspectives de l’archivistique française au seuil du troisième millénaire // Archival science on the year 2000: Proceedings of the International Conference, Macerata, 3–8 September, 1990. – 1990. – P. 105.

¹⁵ Dictionnaire des archives: de l'archivage aux systèmes d'information: français-anglais-allemand / Ecole nationale des chartes; Association française de normalization. – Paris : AFNOR, 1991. – 251 p.

¹⁶ Cent premières notions pour la préparation d'un vocabulaire technique international d'archivistique // Travaux du stage technique international d'archives. – Paris, 1951–1952, 1952–1953. – P. 1, dact. 1.

¹⁷ Loi № 79-18 du 3 Janvier 1979. Loi sur les archives // Recueil des lois et règlements relatifs aux archives, 1958. – 1988. – Paris : AN, 1988. – Vol. 1. – P. 44.

¹⁸ Favier J. Les archives. – Paris : Les Presses Universitaires, 1958. – 128 p.

¹⁹ Polski słownik archiwalny / pod redakcją Wandy Maciejewskiej. – Warszawa, 1974. – S. 19–20.

²⁰ “1) Non current records preserved, with or without selection, by those responsible for their creation or by their successors in function for their own use or by an appropriate archives because of their archival value; 2) An institution responsible for the acquisition, preservation and communication of archives (1): also called archival agency (US), archive(s) service, record office. ... (3) A building or part of a building in which archives (1) are preserved and made available for consultation...” // Dictionary of Archival Terminology: English and French with Equivalents in Dutch, German, Italian, Russian and Spanish / edited by Peter Walne; compiled by Frank B. Evans, Francois-J. Himli and Peter Walne. – München ; New York; London ; Paris, 1984. – P. 25.

²¹ Старостін Є. Архів // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 45.

²² Татищев Василь Микитович [19 (29). 4. 1686, біля Пскова, – 15. 26. 1750, с. Болдіно], російський державний діяч, історик, географ. Закінчив у Москві Інженерну і артилерійську школу. Брав участь у Північній війні (1700–1721), виконував доручення царя Петра I. Управляв казенними заводами на Уралі (1720–1722, 1734–1737), заснував м. Єкатеринбург. Був губернатором Астрахані (1741–1745). Вперше в російській історіографії зробив спробу знайти закономірності у розвитку людського суспільства, обґрунтувати причини виникнення державної влади, розробив проект генерального межування Росії (1734), заклав основи організації державної топографічної зйомки. Автор “Истории Российской с самых древнейших времен” (Т. 1–4, 1768–1784; Т. 5, 1843), першого російського енциклопедичного словника “Лексикон российской исторической, географической, политической и гражданской” (1793, у 3-х ч.).

²³ Татищев В. Н. Лексикон российской исторической, географической, политической и гражданской // Татищев В. Н. Избранные произведения / под общ. ред. С. Н. Валка. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1979. – С. 168.

²⁴ Воронов А. П. Архивоведение. – СПб. : Тип. А. П. Лопухина, 1901. – С. 1.

²⁵ Романовський В. Нариси з архівознавства ... – С. 8.

²⁶ Веретенников В. Архівознавство. Лекція 1: Основні розуміння, як збудувати архівознавство. – Х. : Рад. школа, [1931]. – С. 4.

²⁷ Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. – М., 1978. – Вып. 1. – С. 3.

²⁸ Словарь современной архивной терминологии социалистических стран... – С. III.

²⁹ *Jenkinson H.* A Manual of Archive Administration, including the problems of war-archives and archive-making. – London ; Edinburgh ; New York ; Toronto ; Melbourne and Bombay: Oxford at Clarendon Press, 1922. – 243, 7 p.

³⁰ *Хубова Д. Н.* К генезису понятия “устный архив” // Вестн. архивиста. – 1996. – № 4 (34). – С. 39.

³¹ Див.: *Хан-Пура Э. И.* Архивоведческое терминоведение. – С. 93. Автор апелює до термінологічного стандарту СРСР “Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения” ГОСТ 1647-83, запровадженим у дію постановою Державного комітету СРСР зі стандартів від 31 жовтня 1983 р., де архів визначено як “организация или структурное подразделение, осуществляющие прием и хранение документов с целью использования ретроспективной документной информации” (С. 5).

³² *Delmas B.* Archival Science facing the Information Society // Archival Science. – 2001. – Vol. 1, № 1. – P. 27.

³³ *Романовський В.* Нариси з архівознавства ... – С. 8.

³⁴ Див.: *Старостин Е. В.* Методология истории архивов: периодизация // Архивы России: методологические аспекты архивоведческого знания. – М., 2001. – С. 4.

³⁵ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах (История и современная организация) : учеб. пособие. – М., 1971. – С. 10–11.

³⁶ Аменхотеп IV (Ехнатон) правив у 1419 – близько 1400 до н. е., син Аменхотепа III. Протистояв старій знаті та жрецам, що сповідували культ ліванського бога Амона-Ра та місцеві номові культу. Проголосив новий державний культ бога Атона. Прийняв ім'я Ехнатон (“корисний Атону”). При Аменхотепі IV Єгипет почав втрачати свою владу над Сирією і Палестиною.

³⁷ *Церетели Г. Ф.* Архивы классической древности ... – С. 32.

³⁸ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах ... – С. 12.

³⁹ “Е́пос про Гільгамéша”, або епічна поема “Про того, що все бачив” (ša nagba imugi), – один із найдавніших літературних творів людства, створений у XXII ст. до н. е. в Стародавньому Шумері. В ньому оповідається про пошуки царем Урука героєм Гільгамешем чарівного засобу, його дружбу з дикою Людиною Енкіду, про їхні подвиги, про смерть Енкіду й пошуки Гільгамешем таємниці безсмертя й зустріч з першолюдиною Утнапишти. Під час подорожі Гільгамеш, так і не отримавши чарівного засобу, розуміє: вічно живе в пам'яті нащадків той, хто здійснює добрі справи. Існує версія, що Гільгамеш був реальним правителем, царював у місті Урук приблизно в 3000-2500 роках до н. е. Поема про Гільгамеша складається з 11 глиняних таблиць (інша версія – з 12-ти).

⁴⁰ *Церетели Г. В.* Архивы классической древности ... – С. 30.

⁴¹ *Цицерон.* О законах // Цицерон. Диалоги. О государстве. О законах / сост.: И. Н. Веселовский, В. О. Горенштейн, С. Л. Утченко. – М. : Наука, 1966. – С. 148.

⁴² *Curtius C.* Das Metroon in Athen als Staatsarchiv. – Berlin, 1868. – 24 s.

⁴³ *Церетели Г. В.* Архивы классической древности ... – С. 44.

⁴⁴ *Ptaszycki S.* Archiwum – Archeion ... – S. 8.

⁴⁵ Візантійська імперія (грецькою: Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων, 395–1453) – середньовічна держава, східна частина Римської імперії. Час утворення Візантійської імперії належить до дискусивних питань. Її засновником вважають Константина I (306–337), Діоклетіана (284–305), який для полегшення управ-

ління величезною імперією, офіційно поділив її на східну і західну половини; Феодосія I (379–395) та ін. За імператора Траклія 620 року державною мовою офіційно стала грецька. Занепад імперії пов'язаний з розвитком Західної Європи (Італії, Венеціанської і Генуезької республік) та ісламських країн. Також це загострення протиріч між різними регіонами імперії і розкол її на Грецьке, Болгарське, Сербське та інше царства. Вважають, що імперія припинила існування з падінням Константинополя під ударами Османської імперії в 1453, хоча її залишки проіснувала ще декілька років, до падіння Містри в 1460 і Трапезундської імперії в 1461 р.

⁴⁶ *Маяковский И. Л.* Архивы и архивное дело в иностранных государствах. Вып. 1: Архивы и архивное дело в рабовладельческих государствах древности и в эпоху феодализма: пособие для студ. Москов. гос. историко-архив. ин-та. – М., 1959. – С. 44.

⁴⁷ Див.: *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах ... – С. 19–20.

⁴⁸ Церетелі Георгій Васильович [8 (21). 10. 1904, м. Тіанеті, – 9. 09. 1973, м. Тбілісі], радянський сходознавець, мовознавець-семітолог, акад. АН СРСР (1968) і АН Груз. РСР (1946). Після закінчення Тбіліського університету (1927), працював на посаді проф.(з 1943). Директор Інституту сходознавства АН Груз. РСР.(з 1960). Віце-президент АН Груз. РСР (з 1967). Основні праці в галузі арабського мовознавства і фольклору, картвельського мовознавства, історії близькосхідних письменностей, публікації пам'яток.

⁴⁹ *Церетели Г. В.* Архивы классической древности ... – С. 46.

⁵⁰ Див.: *Церетели Г. В.* Архивы классической древности ... – С. 50.

⁵¹ Атрій (лат. atrium) – середня частина давньоіталійського і давньоримського житла, що становить собою закритий внутрішній дворик, куди виходили решта приміщень. За доби пізньої республіки та імперії атрій належав до парадних помешкань римського будинку.

⁵² Нині в Олександрії, в Єгипті, де колись існувала легендарна Олександрійська бібліотека, заснована Птолемеєм II на початку III століття до н. е. і остаточно знищена в VII–VIII ст., 2002 року, було відкрито нову бібліотеку (“Александріна”) з найсучаснішим обладнанням. Тут зберігається веб-дзеркало Інтернет-архіву – неприбуткової організації, мета якої полягає в збереженні культурного надбання (США, Каліфорнія, Сан-Франциско). Інтернет-архів функціонує з 1996 року (засновник Брюстер Калі), є членом Американської асоціації бібліотек (з 2007) і визнаний штатом Каліфорнія як бібліотека. Він створює загальнодоступну електронну бібліотеку, архів мережових і мультимедійних ресурсів, програмного забезпечення, аудіовізуальних документів. Частиною цієї роботи є “Wayback Machine” – колекція архівних копій веб-сторінок. Доступ до цих ресурсів безоплатний.

⁵³ Див.: *Бржостовская Н. В.* Методологические вопросы изучения архивного дела // Методологические вопросы документоведения и архивоведения: сб. докладов методологического семинара ВНИИДАД. – М., 1976. – Вып. 1. – С. 118.

⁵⁴ Див.: *Крип'якевич І.* До історії українського Державного Архіву в XVII в. // Зап. Наук. т-ва ім. Шевченка. – Львів, 1924. – Т. 134/135. – С. 67–78.

⁵⁵ *Романовський В. О.* Нариси з архівознавства ... – С. 47.

⁵⁶ Генеральний регламент или устав, по которому государственные коллегии, також и все оных принадлежащих к ним канцелярий и контор служители,

не токмо во внешних и внутренних учреждениях, но и во отправлении своего чина, поступать имеют (28 февраля 1720) // Реформы Петра I : сб. документов / сост. В. И. Лебедев. – М. : Гос. соц.-эконом. издат., 1937. – С. 129.

⁵⁷ Генеральный регламент ... – С. 130.

⁵⁸ *Хорхордина Т. И.* Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2003. – С. 22.

⁵⁹ Див.: *Хубова Д. Н.* К генезису понятия “устный архив” // Вестн. архивиста. – 1996. – № 4 (34). – С. 36.

⁶⁰ У США діє Асоціація усної історії, діє понад 500 “усних архівів”, “архівів усної історії”, реалізуються різні автономні проекти усної історії, а в Канаді в 14 архівних установах зберігається, за нашими підрахунками, 29 таких збірок, у яких відклялися сотні інтерв'ю.

⁶¹ *Хубова Д. Н.* К генезису понятия “устный архив”. – С. 39.

⁶² Див.: *Кальсина Е. А.* Французское архивоведение: история, теория, методология (Конец XIX века – XX век) : дис. ... канд. ист. наук: 05.25.02. – М. : РГГУ, 2004. – С. 101.

⁶³ *Delmas B.* Les nouvelles archives: problèmes de définitions // Les nouvelles archives: formation et collecte. Actes du XXVIIIe Congrès national des archivistes français. – Paris, 1987. – P. 178–183.

⁶⁴ *Хубова Д. Н.* К генезису понятия “устный архив”. – С. 38.

⁶⁵ *Schmidt Ch.* L'organisation rationnelle des entreprises: Les archives privées et d'histoire. Introduction par L. Febvre // Annales d'Histoire Economique et Sociale. – Paris, 1930. – T. 2. – P. 64–66.

⁶⁶ *Каранетяну І.* Бізнес-архіви // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 185.

⁶⁷ *Cook T.* What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift // *Archivaria*. – Spring 1997. – Vol. 43. – P. 18; Ідею вічного збереження такої спадщини поза простором і часом (“вічного архіву”) реалізовано у США ще 1939 р. Тоді у Нью-Йорку було закладено “снаряд часу” з документами, призначених для нащадків, які житимуть у 70-му віці. Див.: *Славгородский,* инж. “Снаряд времени” (Пример решения проблемы “вечного архива” в США) // *Архив. дело*. – 1940. – № 4 (56). – С. 89–91.

⁶⁸ *Taylor H. A.* The Collective Memory: Archives and Libraries As Heritage // *Archivaria*. – Winter 1982–1983. – Vol. 15. – P. 119.

⁶⁹ Ця ідея відображена зокрема в Гаазькій Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954, ратифікована 1957), у преамбулі якої констатовано, що “школа, яка завдається культурним цінностям кожного народу, є шкодою для культурної спадщини всього людства, оскільки кожний народ вносить свій вклад у світову культуру” (Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту // *Україна в міжнародно-правових відносинах*. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – Кн. 2: Правова охорона культурних цінностей. – С. 85).

⁷⁰ *Хорхордина Т. И.* Российская наука об архивах ... – С. 41.

⁷¹ *Архивистика: терминолог. словарь / авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова*. – К., 1998. – С. 14.

⁷² Робер-Анрі Еміль Ботье (нар. 1922) – випускник і професор французької Національної школи хартиї, відповідальний секретар журналу “Архівум” (від 1951), відповідальний секретар Міжнародної конференції “круглого стола” архівів (1954–1970 з перервами), президент Французького комітету історичних наук (1980–1985), співробітник Міжнародної геральдичної академії (з 1990).

Bautier R.-H. Préparation d'un vocabulaire international d'archives // Travaux du stage technique international d'archives. – Paris, 1951–1952; 1952–1953. – 31 p. Див. також: *Старостин Е. В.* Французскому историку-архивисту Р.-А. Ботье – 75 лет // Отеч. архивы. – 1997. – № 6. – С. 112–113.

⁷³ Палеологія – історико-філологічна дисципліна, що вивчає пам'ятки стародавньої писемності.

⁷⁴ До 1841 р. у французьких архівах було прийнято перебудова внутрішньої структури фонду за предметними рубриками. Фонди об'єднувалися в тематичні серії.

⁷⁵ В німецькому архівознавстві принцип поваги до фонду розвивався як “реєстратурпринцип”.

⁷⁶ Настанови перекладено німецькою (1905), італійською (1908), французькою (1910), болгарською (1912), українською (1924), російською (1925), англійською (1940), китайською (1959), португальською (1960), естонською (1998) та ін. мовами.

⁷⁷ *Cook T.* What is Past is Prologue ... – P. 21.

⁷⁸ *Водолажченко О.* “Підручник до класифікування та опису архівів” – Мюлер'а, Фейт'а та Фруен'а // Архів. справа. – 1925. – Кн. 1. – С. 24.

⁷⁹ *Голубцов И. А.* Архивисты Голландии о приведении в порядок и описании архивов // Архив. дело. – 1925. – Вып. 2. – С. 23.

⁸⁰ Див.: *Кальсина Е. А.* Французское архивоведение ... – С. 31.

⁸¹ *Hayworth Kent M.* The Voyage of RAD: From the Old World to the New // Archivaria. – 1993. – Vol. 35. – P. 56.

⁸² *Веретенников В.* Архивоведение ... – С. 10.

⁸³ Там само. – С. 13.

⁸⁴ *Автократов В. Н.* Теоретические проблемы отечественного архивоведения. – М., 2001. – С. 175–194.

⁸⁵ *Автократов В. Н.* Понятие происхождения в архивоведении // Археогр. ежегодник за 1978 год. – М., 1979. – С. 144.

⁸⁶ Словарь архивной терминологии социалистических стран ... – С. 7.

⁸⁷ *Cook T.* The Concept of Archival Fonds and the Post-Custodial Era: Theory, Problems and Solutions // Archivaria. – 1993. – Vol. 35. – P. 33.

⁸⁸ Архівістика: термінолог. словник. – С. 16.

⁸⁹ Габаєв Георгій Соломонович (1877–1956) – нащадок старовинного грузинського роду Габашвілі (Габаонелі). Закінчив Волод.-Київський кадетський корпус (1895), Миколаївське інженерне військово училище (1898), служив у саперних військах. Захоплювався військовою історією. 1903 р. закінчив Петербурзький археологічний інститут зі званням члена-співробітника. Належав до засновників імператорського Російського військово-історичного товариства, був членом його Ради і Комісії з розроблення питань військової історіографії, помічником редактора “Журнала Императорского русского военно-исторического общества” (з 1909 р.). Учасник Першої світової війни, начальник штабу піхотної дивізії, армійського корпусу. Полковник (1915). Працював у науково-видавничому відділі III секції ЄДАФ. У 1919 р. його обрали почесним членом Петроградського археологічного інституту. Репресований 1930 р. (“справа істориків”), засуджений до страти. Реабілітований. Помер у Ленінграді.

⁹⁰ Див.: *Автократов В. Н.* Жизнь и деятельность историка и архивиста Г. С. Габаева (1877–1956) // Сов. архивы. – 1990. – № 1. – С. 62–76 ; № 2. – С. 62–78.

⁹¹ *Автократов В. Н.* Жизнь и деятельность историка и архивиста Г. С. Габаева // Сов. архивы. – 1990. – № 2. – С. 63.

⁹² Там само. – С. 64.

⁹³ Див.: *Автократов В. Н.* Понятие “архивный фонд” в советском архивоведении 1920-х годов // Археогр. ежегодник за 1984 год. – М., 1986. – С. 48–50.

⁹⁴ Протоколы Первого съезда архивных деятелей РСФСР, 14–19 марта 1925 г. / Центр. архив РСФСР ; под ред. Н. Ф. Бельчикова, В. В. Максакова. – М. ; Л.: Изд-во Центрархива РСФСР, Гос. изд-во, 1926. – С. 248–264 ; *Автократов В. Н.* Понятие “архивный фонд” в советском архивоведении 1920-х годов... – С. 54–62.

⁹⁵ *Полянская Л.* “Правила определения архивного фонда” и применение их в центральных государственных архивах // Архив. дело. – 1940. – № 4. – С. 23–28.

⁹⁶ Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”: закон України від 13 грудня 2001 р. № 2888–III // Вісн. Держ. ком. архівів України. – 2002. – Вип. 1. – С. 7.

⁹⁷ На генеральному рівні архівну україніку складають три групи: “*автентична Україніка*” (група А, Б), “*історична Україніка*” (до 1991 р.: групи В, Г, Д, Е), “*модерна Україніка*” (після 1991 р., групи Б, В, Г, Д, Е).

З огляду на особливості формування обох цих комплексів в складі першої групи можна розглядати такі комплекси:

А) документи, утворені в Україні й вивезені емігрантами (переважно міжвоєнного і повоєнного періодів): а) українських урядів, міністерств та відомств УНР, УД, ЗУНР та ін.; б) дипломатичних установ УНР, УД, ЗУНР; в) українських військових підрозділів (легальних та нелегальних): УПА, Січові Стрільці та ін.; в) наукових установ, навчальних закладів та закладів культури; г) українських видавництв та редакцій газет і журналів; д) релігійних установ; е) рукописи наукових і літературних творів українських учених, митців, письменників, поетів; є) документи особового походження українських політичних, громадських та культурних діячів; ж) рукописи та рукописні книги, що потрапили за кордон у складі колекцій та книгозбірень українських емігрантів; з) архіви українських діячів, передані на постійне зберігання до державних і недержавних архівних установ відповідно до заповіту фондоутворювача; і) архіви українських діячів, що перебувають у приватній власності (отримання інформації за згодою фондоутримувача);

Б) документи, утворені в Україні й переміщені (у результаті централізації архівних фондів за радянського часу чи незаконним шляхом) за її межі: а) про українців у складі Червоної та Радянської Армії; б) особисті архіви та колекції неукраїнського походження документів, пов’язаних із історією України; в) кінофотофонодокументи; г) технологічна, картографічна, геодезична, наукова та інша спеціальна і супровідна документація;

В) документи, утворені українцями в еміграції (*це питання пов’язано з проблемою національної самоідентифікації утворювачів документів*): а) українських організацій (як світового, так і локального значення), створених у інших країнах; б) українських церков різних конфесій; в) наукових і навчальних установ, спрямованих на розвиток української науки і освіти за межами України; г) колекції відомих українських діячів, що мешкали в тій чи іншій країні;

Г) документи, утворені в країні локалізації української громади/українців, які містять інформацію про українців, український народ, Украї-

ну: а) державних установ цієї країни; б) державних установ інших країн; в) недержавних організацій та установ (політичні партії та рухи, громадські організації, наукові установи тощо); г) архіви церков, релігійних організацій; д) документи інших (окрім українських) етнічних груп і релігійних громад та їхніх відомих представників, що емігрували з території України;

Д) особові фонди неукраїнського походження, що містять відомості як про історичні події, що відбувались на території України, так і про українську спільноту в країні її локалізації: а) зарубіжних дипломатів, які перебували в Україні згідно з призначенням; б) міжнародних гуманітарних представництв; в) учасників визвольних змагань та збройних конфліктів на території України; г) діячів культури, науки, освіти, представників урядових або бізнесових кіл, які підтримували професійні контакти з українцями або навчалися в Україні;

Е) документи, утворені в Україні зарубіжними державними і недержавними установами та організаціями, які містять інформацію про Україну та українців: а) дипломатичні документи; б) зарубіжних бюро ЗМІ; в) військових, економічних, культурних, релігійних, наукових, освітянських, бізнесових представництв; г) рукописні і документальні колекції, зібрані іноземцями в Україні.

⁹⁸ Конкретними називають поняття, які відображають ознаки реальних і безпосередньо доступних нашим відчуттям предметів. Див. Хан-Пира Э. И. Архивоведческое терминоведение : учеб. пособие по спецкурсу. – М., 1990. – С. 5.

⁹⁹ Спільні ознаки предметів конкретного роду називають родовими ознаками, відмітні ознаки видів – видовими Див. Хан-Пира Э. И. Архивоведческое терминоведение. – М., 1990. – С. 8.

¹⁰⁰ <http://www.linguaeterna.com/vocabula/list.php?letter=D>

¹⁰¹ *Гельман-Виноградов К. Б.* Трудности научной трактовки понятия “документ” ... – С. 12.

¹⁰² *Ступникова Т. С.* Некоторые вопросы документации // Библиотековедение и библиография за рубежом : сб. ст. – М., 1959. – Вып. 2. – С. 165–175 ; *Земсков А. И.* Документоведение – было, есть и будет (Обзор зарубежных сайтов) // Науч. и техн. б-ки. – 2006. – № 7. – С. 63–73 ; *Столяров Ю. Н.* Теория относительности документа // Науч. и техн. б-ки. – 2006. – № 7. – С. 73–78 ; *Кушнарченко Н. Н.* Документоведение. – 3-е изд. – К., 2001. – С. 20 ; *Швецова-Водка Г. М.* Документ і книга в системі соціальних комунікацій. – Рівне, 2001. – С. 13 ; *Швецова-Водка Г. М.* Співвідношення понять “документ” та “історичне джерело” // Архіви України. – 2001. – № 4/5. – С. 33–56 та ін.

¹⁰³ Див. зокрема останнє перевидання праць ученого російською мовою: Отле П. Трактат о документации. Книга о Книге. Теория и практика // Отле П. Библиотека, библиография, документация : избр. тр. пионера информатики / Поль Отле. – М. : ФАИР-ПРЕСС ; Пашков Дом, 2002. – С. 187–309.

¹⁰⁴ *Briet Suzanne.* What is Dokumentation? English Translation of the Classic French Text/ Translated and edited by Ronald E. Day and Daurent Martinet with Hermina G. V. Anghelisan. – Lanham, Maryland, Toronto, Oxford: The Scarecrow Press, Inc., 2006. – 84 p.

¹⁰⁵ *Отле Поль.* Руководство к администрированию / пер. с фр. – М. : Изд-во НКРКИ, 1924. – 85 с.

¹⁰⁶ *Отле Поль.* Руководство к администрированию... – С. 4.

¹⁰⁷ *Отле П.* Трактат о документации. Книга о Книге. Теория и практика... – С. 191.

¹⁰⁸ *Столяров Ю. Н.* Теория относительности документа... – С. 76.

¹⁰⁹ Briet Suzanne. What is Dokumentation? – 84 p.

¹¹⁰ “Сюзанна Брие привела шесть характерных примеров ответа на вопрос, является ли названный предмет документом:

звезда на небе – нет

фотография звезды – да

камень в реке – нет

камень в музее – да

антилопа на воле – нет

антилопа в зоопарке – да

По мнению С. Брие, дикая антилопа не является документом. Но если ее поместили в клетку зоопарка и изучают, она становится физическим объектом, первичным документом, а все статьи о ней являются вторичными, производными документами.

Позиция С. Брие в определении антилопы как документа весьма специфична. Антилопа, о которой шла речь, представляла собой новый, только что открытый вид африканской антилопы, поэтому ее завезли в Ботанический сад Национального музея естественной истории в Париже. Именно с этих позиций нужно воспринимать парадоксальный характер примера, приведенного С. Брие. (Кстати, само слово антилопа происходит от эфиопского обозначения единорога.)” / Цит. за: Земсков А. И. Документоведение – было, есть и будет (Обзор зарубежных сайтов) // Науч. и техн. б-ки. – 2006. – № 7. – С. 63–73.

¹¹¹ *Donker Duyvis, F.* Normalisatie op het gebied der documentatie= [Standardization in the domain of documentation] – The Hague, Netherlands : NIDER, 1942. – 214 p.

¹¹² *Столяров Ю. Н.* Теория относительности документа... – С. 73.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ ISO 5127:2001 Information and documentation: Vocabulary / International Organization for Standardization; 01-Oct-2001 – First ed. – ISO, 2001. – 152 p.

¹¹⁵ *Гельман-Виноградов К. Б.* Трудности научной трактовки понятия “документ” и пути их преодоления // Гельман-Виноградов К. Б. Особая миссия документов : избр. тр. / предисл. М. В. Ларина. – М., 2009. – С. 15.

¹¹⁶ *Ларин М. В.* Управление документацией в организациях. – М., 2000. – С. 71–102.

¹¹⁷ ГОСТ 16487-83. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения // Государственный комитет по стандартам. – М. : Изд-во стандартов, 1984. – С. 2.

¹¹⁸ Словарь современной архивной терминологии социалистических стран... – С. 59.

¹¹⁹ *Гельман-Виноградов К. Б.* Трудности научной трактовки понятия “документ” ... – С. 18.

¹²⁰ *Гельман-Виноградов К. Б.* Пространственная одиссея документов как глобальное явление // Отечествен. архивы. – 1992. – № 6. – С. 25.

¹²¹ *Костянова Л. Г.* Определение понятия “документ” в зарубежном законодательстве, терминологических стандартах и словарях / Л. Г. Костянова, А. Ю. Чуковенков // Научно-техническая терминология : науч.-техн. рефер. сб. – 1986. – № 10. – С. 16–20.

¹²² *Гальченко О.* Папір // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 643–646.

¹²³ *Ларин М. В.* Управление документацией и новые информационные технологии. – М., 1998. – 136 с. ; *Ларин М. В.* Развитие понятия “документ”. – Отечествен. архивы. – 2000. – № 1. – С. 5–9.

¹²⁴ *Костомаров М. И.* Многоликий Янус – документ в системе информационного менеджмента // Делопроизводство. – 1998. – № 1. – С. 29.

¹²⁵ *Марченко П.* Электронный документ // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 395–396.

¹²⁶ *Кукарина Ю. М.* Формирование понятий “электронный документ” и “электронная цифровая подпись” в законодательных и нормативно-методических актах РФ / Делопроизводство: ежеквартальный журнал. – 2003. – № 1. – С. 43–52.

¹²⁷ Детальніше див. зокрема Кукарина Ю. М. Формирование и развитие понятия “электронный документ” в зарубежном и российском законодательстве : дис. ... канд. ист. наук : 05.25.02 – М., 2004. – 233 с.

¹²⁸ Див.: *Илизаров Б. С.* Роль документальных памятников в общественном развитии: Теоретические вопросы использования архивных документов : учеб. пособие. – М., 1987. – 88 с.

¹²⁹ *Илизаров Б. С.* Роль документальных памятников... – С. 7–8.

¹³⁰ Див. Словарь современной архивной терминологии социалистических стран... – С. 21.

¹³¹ *Илизаров Б. С.* Роль документальных памятников... – С. 8–9.

¹³² Архівістика: термінологічний словник... – С. 16.

¹³³ *Козлов В. П.* Теоретические основы археографии. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 2003. – С. 11–12.

¹³⁴ *Отле Поль.* Руководство к администрированию : докл., сделанный на 2-м Междунар. Конгрессе Административных наук в Брюсселе в 1923 году / пер. с фр. – М. : Изд-во НК РКИ СССР, 1924. – С. 180–181.

¹³⁵ Schellenberg Theodore R. The appraisal of modern public records // Bulletin of National Archives. – 1956. – № 8. – 48 p.

¹³⁶ *Pérotin Yves.* L'administration et les “trois âges” des archives // Seine-et-Paris. – № 20. – 1961, octobre. – P. 1–4.

В статье исследуется возникновение и эволюция ключевых понятий архивоведения: “архив”, “архивный фонд”, “Национальный архивный фонд”, “архивный документ”; полисемия этих терминов, а также их трактование представителями разных научных школ и научных направлений.

Ключевые слова: дефиниции терминов; архивоведческие терминосистемы; международные словари архивной терминологии.

The article examines the origin and evolution of key concepts of archival affairs: “Archives”, “Archive Fund”, “National Archive Fund”, “archival document”, polysemy of these terms and their interpretation by representatives of various schools and research directions.

Keywords: definitions of terms; archival terminology systems; international dictionaries of archive terminology.